

Міністерство освіти і науки України
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Факультет(відділення) СГТ
Кафедра (предметна, циклова комісія) педагогіки та психології управління соціальними системами імені акад. І.А. Зязюна
Напрямок підготовки (спеціальність) 053Психологія

До захисту допускаю

Завідувач кафедри

О.Г. Романовський

(ініціали та прізвище)

(підпис, дата)

ДИПЛОМНА РОБОТА

освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр

Тема роботи Особливості дитячо-батьківських відносин в повних та неповних сім'ях

Шифр роботи СГТ-14Б №21
(група, номер теми за наказом)

Виконавець Твердохлібова Оксана
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник ст. викл. Шаполова Вікторія Валеріївна
(посада, прізвище, ім'я, по-батькові)

Харків 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Факультет (відділення) СГТ
Кафедра (предметна, циклова комісія) ППУСС
Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр
Напрямок підготовки соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053Психологія (шифр і назва)
- (шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувач кафедри, голова циклової
комісії** О.Г. Романовський

« 5 » січня 2018 року

**ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТУ**

Твердохлібова Оксана Ігорівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1 Тема проекту (роботи) Особливості дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях

керівник проекту (роботи) Шаполова Вікторія Валеріївна

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом вищого навчального закладу від « 06 » березня 2018 року №826

2 Строк подання студентом проекту (роботи) 10.05.2018

3 Вихідні дані до проекту (роботи) Документація статистичної, періодичної та поточної звітності

4 Міст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

Розроблення рекомендацій для покращення дитячо-батьківських відносин в повних та неповних сім'ях.

5 Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Презентація –12 аркушів А4

6 Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ I	Шаполова В.В., ст.. викл		
Розділ II	Шаполова В.В., ст.. викл.		
Безпека професійної діяльності	Демідова Ю.Є., доцент		

7 Дата видачі завдання 04 січня 2018р

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер етапу	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітки
1	Вибір і обґрунтування теми, постановка проблем і завдань	11.10.17	
2	Аналітичний огляд джерел, вибір методики досліджень	25.10.17	
3	Підготовка і виконання пояснювальної записки	08.11.17	
4	Підготовка висновків	13.12.17	
5	Складання відомості документів оформлення ПЗ	05.03.18	
6	Виконання плакатів, доповіді	6.04.18	
7	Подання ДР на відгук та зовнішню рецензію	10.04.18	
8	Подання ДР на допуск до захисту	18.04.18	
9	Захист ДР	19.06.18	

Студент

Твердохлібова О. І

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи)

Шаполова В.В.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Факультет (відділення) СГТ

Кафедра (предметна, циклова комісія) ППУСС

**ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до дипломного проекту (роботи)**

бакалавр

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему Особливості дитячо-батьківських відносин в повних та неповних сім'ях

Виконав студент 4 курсу, групи СГТ14Б

напряму підготовки (спеціальності)

053Психологія

(шифр і назва напряму підготовки, спеціальності)

Твердохлібова О.

(підпис, прізвище та ініціали)

Керівник Шаполова В.В.

(підпис, прізвище та ініціали)

Нормоконтролер Підбуцька Н.В.

(підпис, прізвище та ініціали)

Харків 2018

РЕФЕРАТ

Звіт про дипломну роботу: 69 с., 3 табл., 48 джерел, 6 додатки.

Ключові слова: СІМ'Я, ВЗАЄМВІДНОСИНИ, ДИТИНА, СТИЛІ ВИХОВАННЯ, КОНФЛІКТИ, НЕПОВНА СІМ'Я, ОСОБИСТІСТЬ, РОЗВИТОК.

Дана робота полягає у тому, що взаємовідносини між дітьми та батьками мають великий вплив на становлення дітей як особистостей, на їх психофізіологічне благополуччя та мають вплив на майбутні взаємовідносини з іншими людьми у їх дорослому житті, у створенні їх власних сімей. Тому було сформовано наступну тему дипломної роботи: «Особливості дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях».

Метою дослідження є аналіз та порівняння особливостей дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях

Об'єкт дослідження є особливості дитячо-батьківських відносин.

Предмет дослідження особливості дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях.

Методи дослідження. Для досягнення мети й розв'язання поставлених задач дослідження був застосований комплекс методів, до якого увійшли: теоретичні, емпіричні (опитування й бесіда); математико-статистичні методи обробки даних. В ході діагностичного етапу дослідження були застосовані: Методика діагностики батьківського відношення (А.Я.Варга, В. В. Столін), Тест «Малюнок сім'ї»: дана методика спрямована на виявлення емоційних проблем і труднощів стосунків у родин, Методика «Ідентифікація дітей з батьками» А.І.Заров, Шкала спілкування батьків з дитиною А.І.Баркан.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1 Теоретичний аналіз психологічних особливостей дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях.....	5
1.1 Визначення поняття «сім'я» її функції та роль в суспільстві.....	5
1.2 Поняття «неповна сім'я» її типи та джерела формування.....	12
1.3 Стилi дитячо-батьківських відносин та їх вплив на становлення особистості дитини.....	17
1.4 Вплив сімейних конфліктів на психологічний розвиток дитини.....	22
1.5 Психологічні особливості розвитку дітей та їх емоційний стан в неповних сім'ях.....	27
2 Емпіричне дослідження особливостей дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях.....	36
2.1 Організація емпіричного дослідження.....	36
2.2 Результати емпіричного дослідження.....	39
3 Психологічна безпека діяльності.....	46
Загальні висновки.....	53
Рекомендації.....	56
Список використаних джерел.....	58
Додатки.....	62

ВСТУП

Актуальність даної роботи полягає у тому, що взаємовідносини між дітьми та батьками мають великий вплив на становлення дітей як особистостей, на їх психофізіологічне благополуччя та мають вплив на майбутні взаємовідносини з іншими людьми у їх дорослому житті, у створенні їх власних сімей. Теоретична значимість дослідження визначається його внеском в розробку проблеми соціально-психологічних особливостей дитячо-батьківських відносин як в повних так і в неповних сім'ях. На основі отриманих даних в ході дослідження розширюється уявлення про типологію дитячо-батьківських відносин у цих сім'ях.

У концепціях, які розглядаються, головним є те, що в центрі аналізу стоїть дитина та її особистість, батьки виступають в ролі носіїв певних історичних і культурно-закріплених норм, а також об'єктів, потреб, мотивації, стилів взаємодії і бажань дитини. Для розвитку гармонійних відносин між дітьми та батьками, дорослі повинні володіти певним рівнем знань та вмінь з проблем виховання та взаємодії з їхньою дитиною. Отже, актуальність цієї проблеми передбачає доцільність її дослідження, саме тому темою даного дослідження було обрано «Особливості дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях».

Об'єктом даного дослідження є особливості дитячо-батьківських відносин.

Предметом дослідження є особливості дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях.

Метою даної роботи є аналіз та порівняння особливостей дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях.

Завдання дослідження:

- Аналіз літератури за визначеною проблемою;
- Провести емпіричне дослідження, спрямоване на визначення різниці в психологічних особливостях дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях;

- Виявити особливості дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях;

- Зробити рекомендації щодо вдосконалення дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях;

Опис вибірки.

Всього в дослідженні взяли участь: 20 дітей дошкільного віку з неповних сімей та їх батьки (мати / батько - 20 осіб) і 20 дітей дошкільного віку з повних сімей (мати та батько - 20 осіб). Варто додатково відзначити, що гендерні відмінності між двома вибірками за можливості нівельовані тим, що співвідношення хлопчиків і дівчаток всередині підгруп приблизно однакове.

Методи дослідження:

1) Методика діагностики батьківського відношення (А.Я.Варга, В. В. Столін).

2) Тест «Малюнок сім'ї»: дана методика спрямована на виявлення емоційних проблем і труднощів стосунків у родині.

3) Методика «Ідентифікація дітей з батьками» А.І.Зарова.

4) Шкала спілкування батьків з дитиною А.І.Баркан.

5) Методом математичної обробки даних є критерій Фішера.

Наукова новизна. Проведення даного дослідження, дозволило нам визначити провідну роль дитячо-батьківських відносин у повних та неповних сім'ях і їх значний вплив на формування особистості дитини в цілому.

1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

1.1 Визначення поняття «сім'я» її функції та роль в суспільстві

Сім'ї набагато більше, ніж групи людей. У них є свої цілі та прагнення. Вони також є місцями, де кожна дитина та доросла людина повинні відчувати, що він або вона є особливими, і бути заохочуваним домагатися своєї мрії; місце, де кожна людина може процвітати.

Психологія браку і сімейних відносин - один з напрямків психологічних досліджень.

Вперше особливостями брачних відносин займалися американські спеціалісти на початку ХХ століття. В 60-70 роках минулого століття психологія сім'ї стає окремим напрямком психологічної науки.

Психологія сім'ї досліджує, як і чому у людей є сім'ї і близькі стосунки, а також динаміка сімейних взаємодій. Структура сімей заснована на еволюційній біології, антропології, історії та соціології, а коріння сімейних систем знаходяться в цих дисциплін. Однак вивчення структури сім'ї позуєвченим, як сімейні системи еволюціонували з плином часу, але не можуть безпосередньо сказати нам, чому розвиток сімейних відносин розвивається в першу чергу[1].

Сімейні стосунки вивчаються з психологією, розвитком дитини і філософією і припускають, чому сім'я є основою нашого існування. Міждисциплінарний підхід до вивчення сім'ї має психологію в своїй основі, оскільки еволюційна біологія людини, соціологія, філософія мають суттєві психологічні компоненти.

Щоб почати відповідь на питання про те, як розвивалися сімейні структури, рання еволюційна історія і антропологія припускають, що сім'я, хоча і в іншій формі, є основою людської цивілізації. Найбільш ранні люди, які жили в печерах і лісах, швидко формували групи або племена, щоб захистити себе від диких тварин. Дослідження антропологічних останків

показало життя первісних людей, які були печерними мешканцями. Формування стад було однією з основних потреб безпеки і безпеки людей, так як, створюючи велику сім'ю, вони могли нападати або захищатися від диких тварин, попереджати один одного про стихійні лиха, збирати їжу і виховувати дітей в громаді, майже як сучасні денні суспільства. Таким чином, найдавніші родини були племенами або стадами, і в одній сім'ї було кілька поколінь людей. Таким чином, розміри сім'ї були, мабуть, великими, з усіма лісовими племенами, що утворюють окремі сім'ї. Однак ця племінна система формування великих громад, можливо, тривала недовго, а деякі люди хотіли різного роду життя і мігрували в місця, де не було громад або племен. Деякі інші, можливо, просто зважували недоліки групового життя як непереборні, і причини могли бути можливими ревностями до товаришів, незадоволеністю в обміні їжею, притулком і апатією для правил суспільного життя. Люди, які шукають свободу, вийшли з цієї спільноти, люди почали будувати свої власні будинки, і тому перша людська цивілізація була закладена безліччю невеликих родин, хоча і була великою в порівнянні з сучасними сім'ями. Основна потреба людини в безпеці поступилася місцем задоволенню більш емоційних потреб любові і спільного використання сімейних досягнень (матеріальних, емоційних та духовних) [1].

Люди народилися з деякими основними претензіями сексу і агресії, як припускав Фрейд. Люди виявили, що вони можуть виконувати свої сексуальні потреби тільки тоді, коли вони також виявляють прихильність і повагу, оскільки прихильність і поважне ставлення до свого партнера часто винагороджуються сексом. Звичайно, психоаналіз передбачає, що любов - це духовний прояв наших справжніх сексуальних потребах. Таким чином, люди постійно знаходили, що непрямі потреби в любові легше винагороджуються, ніж прямі сексуальні потреби, і таким чином розвивають ці позитивні емоції любові і прихильності як основа сімейних структур.

Експерименти психолога Б. Ф. Скіннера успішно показали, що поведінка підкріплюється при винагородженні. Сімейні системи побудовані

на основі любові, прихильності, вірності, довіри, які, в свою чергу, відповідають вимогам безпеки, і тому психологія стосунків є важливим компонентом сімейних взаємодій.

Психологія сім'ї досліджує два напрямки на розуміння того, як і чому сімейні структури розвивалися певним чином. Чому самі людство утворювало, спочатку, племена або групи і чому раптом відмовилося від життя кочівників, щоб почати сільське господарство і оселитися в будинках?

Дослідженнями щодо становлення сімейних відносин займався багато вчених. Вони розглядали цю проблеми з різних сторін. Як формувалися спільноти і чому було прийнято соціальні правила, які допомогли захистити сімейну систему? Чому розмір сім'ї зменшився з плином часу? Які потреби були виконані зі зміною сімейних моделей? Розглядали структуру сім'ї, основні сімейні системи і психологічні основи еволюції сім'ї [2].

Так Т.М. Трапезнікова, М.М. Обозов, П.М. Якобсон та інші відомі вчені досліджували особливості психологічної сумісності чоловіка та жінки та адаптаційний період перших років становлення шлюбних відносин.

Л.Я. Гозман, Ю.Є. Альошина, О.Є. Фальова та інші визначали основні фактори, що мають вплив на задоволеність шлюбними відносинами в гендерному аспекті, досліджували розподіли ролей у сім'ї. Ціннісні орієнтації та настанови щодо сімейних відносин та партнерів було проаналізовано Г.М. Дубчаком, Ю.Є. Альошиною, Л.І. Морозом, Т.В. Говоруном та іншими.

Також багатьма вченими було досліджено типологію сім'ї, особливості психологічного здоров'я в сім'ї, розроблено теоретичний базис вибору партнера для шлюбних відносин (серед вчених слід виділити К. Девіса, Р. Сентерса, Б. Мурстейна, А. Керкгоффа, А. Рейса, Р. Уїнча та інших). Проблеми міжособистісного спілкування в сімейних відносинах розглянуто у працях Г.М. Андрєєвої, Л.А. Петровської, В. Сатіра. Цикли сім'ї досліджувалися С. Кратохвілом, В.В. Століном. Дослідженням інтимних між особистісних стосунків займалися Р. Мей, А. Маслоу, Е. Фромм та інші

вчені. Дослідженням проблем сімейних відносин займалися О.Я. Кляпець, П.І. Бабочкін, Л.К. Андрієнко, А.Й. Карпська, В.П. Меншутін.

Історичний аналіз становлення сім'ї, роботи цих вчених дозволяють нам зробити висновок, що сім'я-одна з найбільш древніх форм соціальної спільності людей, яка виникла на базі первісно-общинної системи відносин людства.

Сім'я виступає унікальною соціальною структурою, що пов'язує біологічне та соціальне життя особистості. Головна соціальна цінність сім'ї полягає в тому, що вона пов'язана з виробництвом і відтворенням соціального життя, з вихованням дітей в сім'ї, передачі соціального досвіду, норм, цінностей та традицій. Серед основних цінностей, які передаються дітям є духовність, довіра, відповідальність, любов до дітей, батьків та країни, підтримка, взаємодопомога та багато інших складників людських та сімейних відносин. Благополуччя сімейного життя є складником особистого та суспільного щастя [1].

Відомі соціологи та психологи Ю.П. Азаров, І.В. Гребенніков, Г. Крайг, Л. Б. Шнайдер та інші класифікували функції сім'ї. Наприклад, Маклер поділив функції сім'ї на важливі та несуттєві типи. В рамках важливих функцій він включає, головним чином, три функції, такі як стабільне задоволення сексуальних потреб, народження та виховання дітей, а також створення сімейного житла. Але окрім цих функцій сім'ї, сім'я також може виконувати деякі інші важливі функції. Але слід пам'ятати, що основними функціями є ті функції, які є базовими або фундаментальними за своїм характером, і жоден інститут не може виконувати ці функції настільки успішно, як може сім'я.

Стабільне задоволення сексуальних потреб. Це найважливіша основна функція сім'ї. Сім'я виконує ці функції з часу уявлень про людську цивілізацію. Відомий той факт, що сексуальне бажання є найважливішим і потужним інстинктом і природним бажанням людини. Основним обов'язком сім'ї є задоволення сексуальної потреби своїх членів стабільним і бажаним

способом. Через механізм шлюбної сім'ї регулюється сексуальна поведінка його членів. Тому що, задоволення статевого інстинкту породжує прагнення до життя, довгого партнерства чоловіка і дружини. Задоволення цих сексуальних потреб, бажаним чином, сприяє нормальному розвитку особистості. Якщо це придушене, воно створює неправильні настройки особистості.

Народження і виховання дітей. Це ще одна важлива функція сім'ї. Сім'я надає законну основу для виробництва дітей. Це інституціоналізує процес народження. Виконуючи цю функцію, сім'я сприяє безперервності сім'ї та, зрештою, людської цивілізації. Отже, увічнення людського суспільства є найважливішою функцією сім'ї. Ще однією важливою функцією сім'ї є виховання дітей. Сім'я є єдиним місцем, де краще виконувати цю функцію.

Сім'я забезпечує їжу, притулок, ласки, захист та безпеку для всіх її членів. Вона відіграє важливу роль у процесі соціалізації дитини. Це забезпечує здорову атмосферу, в якій особистість дитини розвивається належним чином. Сім'я піклується про дитину. Отже, справедливо зазначено, що сім'я - це організація, що надає перевагу дітонародження і вихованню дітей. Вона не має паралелей [2].

Створення сімейного житла. Сім'я виконує ще одну важливу функцію - забезпечити житло для всіх, хто є його членами. У домі всі члени сім'ї живуть разом, а дитина виховується під строгою пильністю всіх його членів. Усім членам потрібен простір та житло, щоб щасливо жити з комфортом, спокоєм та захистом. Будинок забезпечує емоційну та психологічну підтримку всім його членам.

Соціалізація. Це ще одна найважливіша функція сім'ї, адже саме сім'я відіграє важливу роль у процесі соціалізації дитини та є одним з первинних агентів входження дітей до соціального устрою. Живучі в сім'ї, людина малює норми, цінності, моралі та ідеали суспільства. Дитина вивчає культуру і набуває характер через процес соціалізації. З сім'ї дитина дізнається, що

правильно і неправильно, а що добре чи погано, набуває необхідних рис характеру.

Також є несуттєві або вторинні функції сім'ї. Відомий соціолог Маклвер розділив функції на важливі та несуттєві функції. За несуттєвими або вторинними функціями він включає економічні, релігійні, освітні, медичні та рекреаційні функції. Ці функції є несуттєвими або вторинними в тому сенсі, що вони також виконуються одночасно іншими соціальними інститутами у сім'ї.

Економічні функції. З давніх часів сім'я виконує кілька економічних функцій. Це важлива економічна одиниця. У давні часи сім'я була як виробничою, так і споживчою одиницею. Чоловік реалізовував майже всі економічні потреби членів його сім'ї, наприклад, знаходив продукти харчування, одяг, житло тощо. У теперішні дні майже всі господарські функції сім'ї виконуються завдяки іншим установи та трудовій діяльності її членів[2].

Освітні функції. Сім'я виконує багато освітніх функцій для своїх членів. Мати та батько виступають як перші і найкращі вчителі дитини. Вони вчать дитину дисципліні, послуханню, традиціям, норм взаємодії з оточуючими, любові до природи та тварин, поваги до старших, любити навчання, працю тощо. Потім, звісно, такі соціальні університети, як школи, коледжі та університети продовжують відігравати важливу роль у наданні освітніх функцій.

Релігійні функції. Сім'я є центром усіх релігійних заходів. Усі члени сім'ї вірять у певну релігію та дотримуються релігійних обрядів вдома. Діти вивчають різні батьківські релігійні цінності. Живучі в духовній атмосфері, у дітей розвивається духовність. Сім'я передає релігійні переконання та практики від одного покоління до іншого. Але в теперішній час сім'я стала більш світською. Спільне сімейне поклоніння стало дуже рідким і неабсолютним.

Функції, пов'язані з охороною здоров'я. Сім'я, як первинна соціальна група, виконує кілька функцій, пов'язаних із здоров'ям для своїх членів. Сім'я формує погляд на здоров'я та правила здорового способу життя, зореве харчування, зайняття спортом, ставлення до наркотиків, алкоголю тощо. У сім'ї від покоління до покоління передається цінність піклування про хворих, безпомічних та похилого віку членів сім'ї, а також суспільства.

Рекреаційна функція. Сім'я виконує кілька рекреаційних функцій для своїх членів, розважаючи їх різними способами. Усі члени сім'ї разом організують сімейні свята, відвідують друзів та родичів, організують сімейні пікніки тощо. Зв'язок між дідусями та дітьми - це ще одне джерело розваг та передачі культурних, родинних цінностей.

Культурні функції. Сім'я також виконує кілька культурних функцій, що зберігає різні культурні традиції. Людина навчається і набуває культуру у родини і передає її наступним поколінням. Ось чому сім'я вважається центром культури [1].

Соціальні функції. Сім'я виконує ряд соціальних функцій. Вона розповідає про соціальні звичаї, нрави, традиції, норми, етикет майбутнім поколінням. Сім'я здійснює соціальний контроль над своїми членами та приведення їх у відповідність із прийнятими стандартами. Старші члени сім'ї безпосередньо контролюють поведінку дітей і тим самим допомагають підростаючому поколінню стати хорошими громадянами своєї країни [2].

Таким чином, сім'я є важливою ланкою суспільства, яка виконує багато важливих функцій для становлення особистості, яка в ній народжується, для підтримки та створення духовних, моральних та ціннісних складових успішного розвитку суспільства. Від якості відносин у сім'ї залежить якість соціальних відносин в країні. Сім'я є носієм та захисником традицій.

1.2 Поняття «неповна сім'я» її типи та джерела формування

Загальновідомим є той факт, що повноцінна сім'я є такою, в якій турботу та відповідальність про дітей, про його різнобічний розвиток розділяють мати і батько. Тобто, наявність обох батьків є запорукою успішного виховання дітей. Вчені говорять про те, що в неповній сім'ї гідно виховати дитину дуже проблематично.

Неповною сім'єю вважаються група найближчих рідних людей, що складається з одного батька (чоловічої або жіночої статі) з одним або кількома неповнолітніми дітьми. Неповні сім'ї - це сім'ї з дітьми у віці до 18 років, очолювані батьком, який є овдовілим або розведеним і не одружувався, або батьком, який ніколи не одружувався[3].

Відсутність одного з батьків може виникнути в силу різних причин:

- 1) народження дитини поза шлюбом,
- 2) смерті одного з батьків,
- 3) розірвання шлюбу або роздільного проживання батьків;

У зв'язку з цими фактами виділяють такі види неповних сімей: осиротіла, позашлюбна, у розлученні.

Осиротіла неповна сім'я є наслідком смерті одного з батьків. У родинних зв'язках, часто, зберігаються взаємовідносини з усіма родичами по лінії загиблої (померлої) людини, які залишаються членами єдиної сім'ї, підтримуючи один одного та виховуючи дітей.

Неповна, у розлученні сім'я – це сім'я, в якій один з батьків, з будь-якої причини на захотів або не зміг залишитися в ній. Діти, які виростили в неповних сім'ях, отримують психологічну травму на все життя, розвивають почуття неповноцінності, обіди, страху, сорому та, іноді, вини. З цих причин з'являються бажання та надія на з'єднання батьків у діточок.

Позашлюбна сім'я (мати-одиночка) також має свої особливості. Жінка приймає рішення народити дитину не одружуючись з партнером в силу різних причин. Це може бути бажання скрасити самотнє життя, прагнення

реалізувати потребу в материнстві або залишити дитину в якості нагадування про чоловіка, якого вона кохала тощо [3].

Причини появи сімей з одним з батьків (чоловічої або жіночої статі).

Історично, смерть партнера виступала важкою причиною одиночного виховання. Захворювання і материнська смерть нерідко призводили до вдовства, залишаючи на самоті одного з партнерів відповідальним за дітей. Удосконалення в області санітарії та материнської допомоги знизили смертність серед осіб з репродуктивним віком, зробивши смерть менш поширеною причиною одиночного виховання. У певні моменти війни також існує можливість появи значного числа неповних сімей [2].

Також, наступною причиною неповних сімей є трансформація відношення сучасної молоді до шлюбно-сімейних відносин. А саме, завдяки посиленню агітації з боку засобів масової інформації щодо вільних стосунків, однополіх стосунків, домінуванню кар'єрних орієнтацій, а не сімейних, фемінізації тощо, сучасна молодь не стримиться створювати шлюбні відносини та вести більш культурний, духовний та високоморальний спосіб життя. Це приводить до зниження моральних норм в сфері статевих взаємин.

Ще однією проблемою в інституті шлюбу є активізація дошлюбних відносин та їх безконтрольність з боку молоді.

Фемінізація та підтримка одностатевих браків призвела до трансформації традиційних, заложених нашими предками, сімейних ролей чоловіка і жінки в сімейному житті.

Пасивність з боку чоловіків у трудовій діяльності проводить до втрати сім'єю своєї виробничої та економічної функції. Як результат – жінки уходять від нездатних забезпечити фінансову стабільність до більш успішних чоловіків.

Гіперопека з боку батьків призводить та бажання захистити своїх дітей від реалів життя призводить до невідповідності молоді до шлюбу, що теж є причиною появи неповних сімей [4].

Ще однією причиною краху сімейних відносин є алкоголізм , наркоманія та інші залежності членів сімей.

Звісно, всі ці проблеми сьогодення призводять до виховання дітей у неповній сім'ї. Внаслідок втрати одного з батьків, одному з них, що залишився, доводиться брати на своїй плечі вирішення всіх матеріальних і побутових проблем неповної сім'ї. Також йому необхідно сконцентруватися на виховному процесі. Суміщення виконання всіх цих функцій та проблем є дуже важким для самотнього батька (матері). Тому більшість неповних сімей відчують фінансові, матеріально-побутові проблеми і зустрічаються з педагогічними, психологічними та культурними проблемами.

Незважаючи на мінливі часи, на сьогоднішній день більшість батьків-одинаків є матерями. Це породжує різні проблеми для дітей чоловічої і жіночої статі, деякі позитивні і інші не настільки сприятливі. Дітям надається можливість спостерігати за одним типом гендерного виховання. Вони дізнаються, що означає бути дорослим чоловіком або жінкою, аналізувати поведінку цих дорослих в їхньому житті. По можливості рекомендується, щоб діти з одним батьком мали доступ до люблячих, уважних дорослих протилежної статі. Будь то через бабусів і дідусів, тіток, дядьків і друзів сім'ї, вихователів, вчителів, спортивних тренерів або, не має великого значення. Це якість відносин з різними гендерними особливостями, яка має значення [1].

Діти з неповних сімей часто мають різні характеристики з дітьми з сімей з двома батьками. Звичайно, це залежить від індивідуальних особливостей кожної дитини і їх власних обставин, але вони часто мають особливі риси. Також можуть бути деякі позитивні результати, позитивні наслідки для дітей, які виховуються в сім'ях з одним батьком.

Характеристики дітей та їх відносин з батьками у неповних сім'ях.

Діти, як правило, більш незалежні і виявляють ініціативу в домашніх справах, які потрібно робити.

Ці діти часто більш зрілі і відповідальні, ймовірно, в результаті того, що їм доручено виконувати більше завдань і виконувати роботу, яку не успівають зробити їх батьки [5].

Вони, як правило, мають більше вільного часу, адже їх не так ретельно контролюють у порівнянні з дітьми, які виховуються в повних сім'ях. Це може привести до збільшення довіри між дитиною та її батьком. І навпаки, це також може привести до проблем у їх взаємовідносинах. У самотніх батьків можуть бути дуже тісні, емоційно-пов'язані відносини зі своїми дітьми.

Не має чіткого розподілу на гендерні особливості виконання хатньої роботи. Те, що необхідно зробити, як правило, ділиться більш рівномірно на всіх членів сім'ї.

Діти у неповних сім'ях можуть погано себе вести з батьками, які піклуються про них та працюють повний робочий день.

Також, існує вірогідність того, що діти можуть погано ставитися до відсутнього батька чи матери. Деякі діти відчувають почуття зради від свого іншого біологічного батька, якщо вони формують сімейні відносини з новим батьком [6].

У неповних сім'ях можна дослідити, що діти більш активно беруть участь у прийнятті рішень, оскільки їх батьки обговорюють з ними домашні проблеми. Діти з одним батьком можуть продемонструвати розуміння за межами своїх років з точки зору складання бюджету, підготовки їжі, роботи по дому і двори [7].

Самотні батьки в неповних сім'ях та їх характеристики.

Існують певні характеристики батьків, які виховують дітей в неповних сім'ях. Такі батьки прагнуть бути більш незалежними і менш залежними від інших для вирішення проблем.

Можуть бути розглянуті їх однолітками як приклад для наслідування. Дуже часто це відбувається у випадках власних стресових подій виховання. В таких ситуаціях друзі самотніх батьків бачать в них приклад взаємодії з

дітьми та шляхи налагодження відносин у власних сім'ях.Самотні батьки часто дуже добре організують свої дії та бачать, що потрібно робити в різних ситуаціях, також вони дуже зосереджені на своїх дітях і їх потребах [8].

Іноді, самотні батьки дуже гарно проявляють себе в управлінні грошима, що, звісно, проходить з часом та практикою.

Також батьки, які виховують дітей самостійно, можуть відчувати образу, біль і негативні емоції досвого партнеру, який пішов зі спільного сімейного життя, використовуючи більшу частину своєї енергії, пов'язаної з цими емоціями та роботу над ними. Це може привести до подальшого невдоволення, до погіршення самопочуття, тому що вони відчують, що їх час поглинається негативним чином. Можуть також відчувати почуття втрати життєвого часу, який було витрачено на їх колишнього партнера.

Крім цього, батьки часто використовують різноманітні психологічні підходи до вирішення проблем зі своїми дітьми, обговорюють їх з ними і частіше використовують пояснення, аналіз взаємовідносин з дітьми, ніж ті батьки, які виховують дітей в повних сім'ях.Самотні батьки намагаються розвивати навички підтримки своїх дітей, щоб вони відчували себе комфортно та гармонійно [9].

Дуже часто, самотні батьки ведуть відсторонений спосіб життя, замикаючись на своїй дитині та її потребах, забуваючи про власне життя та налагодження стосунків з оточуючими, створення нових близьких стосунків. Дослідження показали, що самотні чоловіки з дітьми більш схильні до повторного партнерству після розлучення, ніж жінки в тій же ситуації.

Вченими було виявлено, що самотні батьки можуть бути дуже близькі до своїх дітей і проявляти більше «дружніх» якостей в відносинах з дітьми, ніж в повних сім'ях. Також самотні батьки прагнуть відчувати розрив між їх зобов'язаннями на роботі і перебуванням зі своїми дітьми. В той час, у повних сім'ях різні сфери життя більше узгоджені.

Самотні батьки часто відчувати себе винуватим, що вони не можуть дати своїм дітям «традиційне» виховання з двома батьками.

Часто такі батьки відчувають себе переповненими втомую в повсякденному житті і втомую при необхідності задовольнити потреби маленьких дітей самостійно [3].

Бути єдиним батьком може бути важким і самотнім. Часто немає іншого дорослого, з яким можна ділитися процесами прийняття рішень, питаннями дисципліни і фінансовими обов'язками. Великий тягар знайти відповідальний догляд за дітьми. Заробляти на життя і виховувати дітей доводиться на одну людину. Однак відсутність другого з батьків часто робить менш негативний вплив на дітей, ніж нестабільність сім'ї, відсутність структури і непослідовне дотримання батьківських стандартів.

1.3 Стилi дитячо-батьківських відносин та їх вплив на становлення особистості дитини

Стилi виховання мають великий вплив на становлення особистості дітей, на її почуття та взаємодію з оточуючими. Важливо гарантувати, що стиль виховання підтримує здоровий ріст і розвиток, тому що спосіб взаємодії з дитиною та її дисциплінованість вплине на все життя.

Дослідники виділили чотири типи стилів виховання [2, 10, 11, 13, 15]:

- Авторитарний.
- Авторитетний («демократичний», «співпраця»).
- Потурання (Неповноцінне виховання).
- Непричетність.

Кожен стиль використовує особливий підхід до виховання дітей та його можна ідентифікувати за рядом різних характеристик.

1. Авторитарне виховання.

Батьки, які використовують даний стиль виховання вважають, що дітей слід бачити, а не чути. Коли справа доходить до правил, вони вважають, що

це «їх шлях», вони не враховують почуття їхньої дитини. Авторитарні батьки вважають, що діти повинні дотримуватися правил без винятку.

Авторитарні батьки славляться тим, що кажуть: "Тому що я так сказав", коли дитина сумнівається в підставах правила. Вони не зацікавлені в переговорах, і їхня увага зосереджена на послуху.

Вони також не дозволяють дітям брати участь у вирішенні проблем та перешкод. Замість цього, вони складають правила та забезпечують наслідки, незважаючи на думку дитини.

Авторитарні батьки можуть застосовувати покарання замість дисципліни. Отже, замість того, щоб вчити дитину, як зробити кращий вибір, вони вкладають у своїх дітей почуття вини та шкоду за свої помилки.

Діти, які вирощують суворі авторитарні батьки, частіше стежать за правилами. Але їх послух приходить за ціною.

Діти авторитарних батьків мають підвищений ризик розвитку самооцінки (частіше занижену), оскільки їхні думки не оцінюються та не беруться до уваги.

Вони також можуть стати ворожими або агресивними. Замість того, щоб думати про те, як краще робити в майбутньому, вони часто зосереджуються на гніві, який вони відчують відносно своїх батьків. Оскільки авторитарні батьки часто суворі, їхні діти можуть зростати з потребою брехати та скривати свої думки та поступки, прагнучі уникнути покарання [13].

2. Авторитетне батьківство («демократичне», «співпраця»)

Батьки докладають багато зусиль для створення та підтримки позитивних відносин з їхньою дитиною.

Вони пояснюють причини правил, які встановлюють. Авторитетні батьки мають правила, і вони використовують наслідки, але вони також враховують думку своїх дітей. Діти не скривають свої почуття, одночасно розуміючи те, що дорослі їм намагаються пояснити, чому навчити.

Авторитетні батьки вкладають час та енергію в запобігання поведінкових проблем, перш ніж вони почнуться. Вони також використовують позитивні стратегії дисципліни, щоб зміцнити добру поведінку, такі як система похвали та винагороди.

Діти, які мають авторитетну дисципліну, як правило, щасливі та успішні. Вони також більш схильні до прийняття рішень та оцінки ризиків безпеки власними силами. Дослідники виявили, що діти, у яких авторитетні батьки, швидше за все, стануть відповідальними дорослими, які почуватимуть себе комфортно, висловлюючи свою думку.

Дослідження вчених свідчать про те, що авторитетне виховання - найкращий виховний стиль [14].

3. Потурання (Неповноцінне виховання).

Батьки, які дотримуються даного стилю виховання встановлюють правила, але рідко виконують їх. Вони думають, що їхня дитина навчиться найкраще, якщо вони буде забезпечувати мало втручання в їх виховання. Вони часто втручаються в виховний процес лише тоді, коли є серйозна проблема. Батьки досить пасивні, думаючи про те, що діти повинні всеціло вчитися на власних помилках без втручання дорослих, що, в свою чергу, допоможе їм не робити подібні вчинки у майбутньому. Батьки часто можуть надавати пільги, якщо дитина просить або може дозволити дитині щось не доробити до кінця або кинути справу на ранній стадії, якщо дитина обіцяє бути хорошою, гарно себе поводити.

Батьки з потуральним стилем виховання, як правило, беруть на себе більшу роль друзів, ніж батьківські ролі. Вони часто заохочують своїх дітей говорити з ними про свої проблеми, але вони зазвичай не роблять значних зусиль, щоб перешкоджати поганому вибору або корегувати погану поведінку [15].

Діти, які ростуть із такими батьками, більше схильні до пасивного та життя без мети. Вони можуть проявляти багато поведінкових проблем, оскільки вони не цінують владу та правила. Вони часто мають низьку

самооцінку і можуть повідомляти про великий смуток та розчарування у житті.

Вони також піддаються підвищеному ризику проблем зі здоров'ям, таких як ожиріння, тому що батьки стимулюють своїх дітей до активного способу життя, не контролюють їх звички, наприклад, такі як чистити зуби, приймати душ пере сном, робити вчасно уроки, відвідувати спортивний зал тощо.

4. Непричетність

Такий стиль виховання дитини свідчить про відстороненість від справ дитини, від її життєвих планів, дій. Такі батьки не питають свою дитину про школу чи домашню роботу, вони рідко знають, де знаходиться дитина, чи з ким вона є, вони не проводять багато часу з своєю дитиною. В таких сім'ях, як правило, мало правил. Діти можуть не отримувати великого керівництва, виховання та уваги з боку батьків. Вони не приділяють багато часу чи енергії для задоволення основних потреб дітей.

Такі батьки можуть нехтувати своєю дитиною, але це не завжди навмисно. Наприклад, батьки з проблемами психічного здоров'я або проблемами зловживання психоактивними речовинами, можливо, не зможуть старанно доглядати за фізичними або емоційними потребами дитини.

В інший час, батьки з подібним стилем виховання не знають про розвиток дитини. І іноді вони просто перевантажені іншими проблемами, такими як робота, оплата рахунків та управління домогосподарством.

Діти у таких батьків, швидше за все, будуть боротися з проблемами самооцінки. Вони, як правило, погано працюють у школі. Вони також виявляють часті проблеми поведінки та низький рівень відчуття щастя [15].

Щодо стилів виховання дітей існують інші думки, такі вчені, як А.Рое та М. Сігельман виділили шість типів батьківських відносин з дітьми, в основі яких вони поклали два фактори: емоційний (прийняття-відкидання і концентрація почуттів на дитину) і поведінковий (автономія-контроль)

[16].Поєднання цих факторів дають шість типів батьківського відносини: відкидання, байдужість, гіперопіка, надвимогливість, стійкість і активна любов.

– Заперечення - неприйняття власної дитини як особистості, стосунки з дитиною холодні, принижують її гідність. Мета заборон з боку батьків - обмеження контактів із дитиною.

– Байдужість - холодне ставлення до дитини, але без ворожості. Приділяється увагу тільки в ситуації наполегливої вимоги з боку дитини. Частіше відбувається задоволення лише фізичних потреб дитини.

– Гіперопіка - бажання захистити дитину від негативних життєвих моментів. Не заохочуються самостійність і незалежність, а іноді, караються. Дитина займає центральне місце в родині. Відносини з дитиною мають емоційне насичення.

– Надвимогливість – проявляються домінантність в відношеннях з дитиною. Заборони та обмеження- основний засіб виховання, в той час, основне завдання, яке виконують батьки - формування важливих для батьків якостей і здібностей у дитини.

– Стійкість - дитина сприймається як частина життя. Батьки активно взаємодіють з дитиною, але без надмірних зусиль. Стійкість і позитивність – основні характеристики в вихованні дитини.

– Активна любов - батьки націлені на підтримку самостійності дитини, проводять разом багато часу, всебічно допомагають [16].

Таким чином, від батьків та стилю виховання залежить становлення дитини як особистості, залежить загальний соціально-психологічний клімат у родині, не зважаючи на те, розвивається дитина в повній або в неповній сім'ї. Звісно, гармонічне поєднання жіночого і чоловічого стилів виховання буде впливати на гармонічний розвиток дітей та їх майбутні.

1.4 Вплив сімейних конфліктів на психологічний розвиток дитини

Конфлітки мають певний негативний вплив на відносинах у родині, на формуванні довіри та виховання дітей, на їх розвиток, на їх емоційний стан та почуття щастя. Вчені вже багато десятків років намагаються виявити особливості впливу конфліктів у родині на дітей та виявити закономірності таких відносин, знайти шляхи вирішення подібних проблем [17, 18, 19, 20].

Дослідники прийшли до висновку, що те, як діти розуміють конфлікти між батьками, по-різному впливає на їх емоційні та поведінкові проблеми. Там, де діти звинувачують себе в конфліктах між батьками, у них виявляються схильності до поведінкових проблем, таких як антисоціальна поведінка. Але якщо боротьба їх батьків або суперечки призвела до того, що дитина відчула загрозу або страх, що сім'я розділиться, у дитини більше шансів пережити емоційні проблеми, такі як депресія.

Дослідники виявили, що вплив повсякденного конфлікту між батьками на поведінку їхніх дітей і психічне здоров'я обумовлено тим, як діти розуміють проблеми в стосунках, а також характер самого конфлікту. Ці розбіжності включають ворожі відносини між батьками, погані практики виховання, негативні відносини між батьками і дітьми і депресія матері.

Професори з провідних університетів світу виявили, що дослідження підкреслили важливість забезпечення того, щоб програми втручання були зосереджені на тому, щоб допомогти батькам вирішити ці повсякденні конфлікти зі своїм партнером, а також на підтвердженні важливості просування позитивних стратегій виховання [20].

Оскільки характер взаємовідносин батьків настільки важливий, корекційні програми, які орієнтовані виключно на навички і методи виховання, можуть втратити способи допомогти дітям впоратися з емоційними і поведінковими проблемами, особливо коли є високий рівень конфлікту між батьками.

Г. Крайг вважає, що діти, які переживають щоденні конфлікти між їх батьками, конфлікти, які ненасильницькі, але часті, інтенсивні і погано вирішуються, надзвичайно схильні до підвищеного ризику проблем з психічним здоров'ям. Важливо відзначити, що діти не можуть нести відповідальність за проблеми своїх батьків, а скоріше просто повинні відчувати або розуміти, що вони не несуть відповідальність, та не повинні відчувати негативні психологічні наслідки [20].

Психологи вважають, що характер сімейних і генетичних вкладів варіюється для різних типів проблем психічного здоров'я дітей, а також для хлопчиків і дівчаток. Взаємозв'язок між генетичними наслідуванням і проблемами психічного здоров'я дітей, а також негативний сімейний досвід у розвитку цих проблем існує. Робота психологів повинна бути спрямована на облік специфічних батьківських впливів на дітей [21].

Дослідження також показало, що дівчатка можуть бути більш схильні до депресії, коли відносини їх батьків ворожі або існують негативні відносини між мамою і дитиною. Депресивні симптоми, притаманні дочками, приводили до зростання ворожнечі між батьками і дітьми як у матерів, так і у батьків.

Немає відносин повністю вільних від конфліктів і розбіжностей, і, безумовно, всі діти бачать, що їхні батьки сперечаються в той чи інший момент. Коли батьки ставляться один до одного спокійно і позитивно, навіть під час розбіжностей, вирішують проблему разом і показують дітям, через їх подальші взаємодії, що конфлікт вирішений, тоді діти можуть не страждати від родинних конфліктів. Невелика кількість психологічних досліджень говорить про те, що вони можуть навіть вивчати навичкам вирішення конфліктів, які діти зможуть застосовувати у своїх відносинах в майбутньому [17].

Батьківський конфлікт шкідливий для дітей в таких випадках, коли він: частий; коли він опалюється і ворожий, включаючи словесні образи і підняті голосу; коли батьки стають фізично агресивними; коли батьки йдуть до

уникнення конфлікту або дають один одному мовчазне звернення; коли конфлікт, схоже, загрожує не пошкодженню сім'ї; і коли мова йде про дитину. (Вплив свідочтва насильства в сім'ї на дітей докладно не вивчається в цій книзі, але, звичайно, це теж було дуже шкідливо). І конфлікт шкідливий незалежно від того, чи перебувають батьки у шлюбі або навіть живуть разом.

Як саме діти страждають від конфліктів своїх батьків? Вчені виявили, що з самого раннього віку (навіть діти молодші шести місяців), діти показують негативну поведінку, коли їхні батьки конфліктують. Їх реакції можуть включати в себе страх, гнів, тривога і смуток, і вони піддаються більш високому ризику відчувати безліч проблем зі здоров'ям, порушення сну і труднощі в фокусуванні і досягнення успіху в школі. Вони можуть «екстерізувати» їх страх в формі агресії, ворожості, антисоціальної та невідповідної поведінки, делинквентності і вандалізму, або «інтерналізувати» його в формі депресії, занепокоєння, тощо [22].

Крім того, діти, які живуть у родинях з високим рівнем конфліктів, швидше за все, мають погані навички міжособистісного спілкування, не здатності вирішувати проблеми. Ці проблеми негативно впливають на їхні романтичні стосунки в підлітковому і дорослому віці, оскільки конфлікти змушують дітей сприймати себе і свої соціальні світи більш негативно і мати більш негативні картини або внутрішні уявлення сімейних відносин. Таким чином, високо конфліктні відносини однієї пари можуть створювати інші негативні стосунки в наступному поколінні.

Чому батьківський конфлікт породжує ці ефекти? Конфлікт між батьками шкодить дітям. Високо конфліктні відносини також можуть привести до слабкого і непослідовного виховання дітей через те, що батьки просто не приділяють багато уваги своїм дітям. У будь-якому випадку діти можуть не сформувати позитивне відношення до батьків в результаті частих конфліктів [22].

Але батьківський конфлікт також, мабуть, завдає шкоди дітям, навіть не дивлячись на його вплив на виховання дітей. Дослідники запропонували

різні рамки і механізми, які можуть пояснити цей процес. Наприклад, в боротьбі за розуміння конфлікту їх батьків, діти можуть самі звинувачувати себе або знаходити шкідливі способи впоратися з конфліктом. Крім того, крім своїх негативних емоцій, діти відчувають фізіологічні реакції, пов'язані зі стресом, які можуть завдати шкоди розвитку їхнього мозоку.

Чому наслідки батьківського конфлікту зачіпають дітей по-різному? Велика кількість факторів сили впливу батьківського конфлікту на дітей, а саме: вік, стать і темперамент дитини; стратегії подолання конфлікту і впливу на дитини; фізіологічна реакція дитини на стрес. Важливими є й сімейні характеристики, а саме: відносини між братами, прихильність до батьків, психічне здоров'я батьків і вживання психоактивних речовин, а також соціально-економічний тиск. Всі ці чинники впливають на те, як діти реагують на конфлікт[23].

У той час соціально-економічний тиск, як правило, погіршує психічне здоров'я батьків і збільшує батьківський конфлікт. Зв'язок між наслідками конфлікту і дитиною залишається значним, коли враховується соціально-економічний тиск. Крім того, хоча гени можуть мати значення для деяких аспектів батьківського конфлікту і дитячих реакцій (наприклад, формування дитячого темпераменту, психічного здоров'я і фізіологічних реакцій на стрес) деякі дослідження показують, що батьківський конфлікт пов'язаний з негативним впливом на дитину та шляхів його подання, навіть для усиновлених дітей, які генетично не пов'язані з батьками.

Також, дуже поширеним є конфлікт в сім'ях після розірвання шлюбу. Розрив батьківських відносин часто призводить до збільшення батьківського конфлікту і гніву, хоча для деяких сімей рівень конфліктів зменшується, коли батьки не бачать один одного регулярно. Рівень конфлікту між батьками зазвичай значно скорочується протягом двох-трьох років після відділення, хоча він залишається високим приблизно в 10 відсотках сімей.

Дослідження показали, що після розлуки і розлучення діти в два рази частіше відчувають емоційні, соціальні, поведінкові та академічні проблеми

в порівнянні з дітьми з сімей, які все ще разом. Однак це може бути не у всіх сім'ях. Підвищений ризик до негативних соціально-психологічних наслідків у дітей може бути частково викликаний високими конфліктами та іншими проблемами в сім'ї до відділення. Це може вплинути на здатність дитини справлятися з розлученням батьків. Було також встановлено, що високий рівень конфліктів і погане почуття між батьками після розлуки робить негативний вплив на дітей після розлучення їх батьків [18].

Тип конфлікту після розлучення, який, як було встановлено, надає найгірше вплив на дітей, полягає в тому, що відбувається, коли батьки використовують дітей, щоб висловити свій гнів і ворожість. Діти, які перебувають в середині спору батьків, більш схильні бути сердитими, напруженими, пригніченими або тривожними, а також мають більш погані відносини зі своїми батьками, ніж діти, які не користуються таким чином.

Існують певні типи батьківської поведінки, які були ідентифіковані як дуже проблематичні [21]:

- просити дітей передавати ворожі повідомлення іншого з батьків;
- питати дітей про іншого з батьків;
- створюючи необхідність того, щоб дитина приховував позитивні емоції для другого з батьків;
- приниження другого з батьків у присутності дитини.

Діти повинні відчувати можливість відкрито говорити про своє життя з обома з батьків, але вони не повинні відчувати себе зобов'язаними робити це. Вони також повинні відчувати себе в безпеці, висловлюючи свої почуття незалежно від того, з яким батьком вони знаходяться.

Було також встановлено, що діти, які звинувачують себе в розлученні батьків, піддаються більшому ризику поганої соціальної та емоційної адаптації після розлуки батьків. Ризики негативного розвитку дитини, пов'язані з насильством в сім'ї, не обов'язково припиняються після розлучення батьків.

Факторами, які негативний впливають на те, як діти змінюються після розлучення їх батьків, є [15]:

- психологічна зміна батька після розлучення;
- якість і тип батьківського виховання, отримані дитиною;
- відносини між батьками і дитиною;
- втрата важливих відносин;
- зміни в сімейних структурах, такі як повторне партнерство батьків;
- скорочення фінансових ресурсів.

Таким чином, огляд результатів психологічних досліджень щодо впливу конфліктів у родині на дитину дали можливість виявити той факт, що в сім'ях, де між батьками існує високий рівень конфліктів і ворожості, діти піддаються більшому ризику розвитку емоційних, соціальних і поведінкових проблем, а також труднощів з концентрацією і досягненнями в галузі освіти. Частий і інтенсивний конфлікт або боротьба між батьками також негативно позначається на почутті безпеки у дітей, яке впливає на їхні стосунки зі своїми батьками і з іншими людьми. Батьківський конфлікт, який фокусується на дітях, також пов'язаний з проблемами адаптації, особливо коли діти звинувачують себе в проблемах своїх батьків.

1.5 Психологічні особливості розвитку дітей та їх емоційний стан в неповних сім'ях

Сім'я відіграє дуже важливу роль у розвитку і поведінці дитини, оскільки розлучення батьків або відсутність одного з них може нести дуже стресовий досвід у житті дитини та негативно впливає на поведінку дітей.

Недавні дослідження про сім'ю визначають її концепцію як привілейовану середу формування особистості і тому вона грає фундаментальну роль в розвитку малюків і підлітків. Поняття сім'ї змінюється і страждає завдяки еволюції в стосунках, це стосується сексуальних диференціації, біологічних факторів і функції чоловіків і жінок

при символічних і забороняючих діях. Все це матеріальна еволюція. Ці зміни також будуть мати наслідки в сімейній структурі як і в її функціонуванні [19]. Протягом довгого часу дитина займає периферичне місце в сім'ї. Однак з часом дитина стає центральною в сімейному житті [25]. Сім'я складається з невеликих одиниць, що є найменшим індивідом [27]. Сім'я - це система, на яку впливає контекст сучасних реалій, який відчуває деякі зміни з рівнем організації сім'ї. Кожна сім'я як особливий динамізм надає їй особливу автономію і індивідуальність. Тому батьки впливають на своїх дітей, а діти також впливають на поведінку своїх батьків. Динаміка сім'ї також змінюється з розвитком її членів [27].

Деякі дослідники відзначили, що найбільш важлива роль сімей полягає в передачі соціального «я» в родині, що у дітей є свій перший досвід спілкування, тому сім'я має дуже важливе значення в соціальному розвитку їхніх дітей [2, 15, 18, 20, 27, 31].

В даний час існує величезне занепокоєння з приводу розвитку і поведінки дітей. Багато авторів вивчили це питання, і ми коротко розглянемо деякі з цих теорій, в яких сім'я грає важливу роль. З глобальної точки зору діти у віці від 3-6 знаходяться в активному розвитку, з 9 до 10 років консолідація особи щодо навчання, отриманого в першому дитинстві, підготовка до юності. У віці шести років відбувається велике когнітивне зміна, дитина починає розуміти навколишній світ, набирати навички для вирішення проблем, знаходити нові рішення, вчитися міркувати, судити і розуміти, що інші мають іншу точку зору і можуть принести їм наслідки і взаємодія між ними [30].

У цьому віці життя дитини виражається в напруженості між автономією дитини і очікуваннями, які можуть або не може стимулювати його / її самооцінку. Ще одним важливим фактором в цьому віці є початок шкільного життя. У цьому віці дитина виходить з дошкільного віку і починає більше проводити час в школі і в інших заходах, ніж зі своїми батьками,

будучи також під впливом тих, хто вчиться в школі (наприклад, учитель і інші діти).

Роль сім'ї, вивчена деякими авторами [1, 2, 13, 22, 27], є основним агентом соціалізації, тому що саме в сім'ї діти починають набувати цінності, відносини і поведінка, прийняті суспільством. Тому процес соціалізації є важливим для дітей, щоб вчитися переконанням, цінностям і соціально прийнятій поведінці. Це в родині дитина вивчає основні правила соціалізації, цінності та обов'язки, які є майбутньою поведінкою і відносинами, узгодженими з цим процесом навчання.

Досвід в родині унікальний і робить відносини з батьками вирішальними для соціального розвитку дитини. Одного разу дитина народжується, процес індивідуального розвитку починається в родині через звички, цінності та мовні коди, які роблять дитину унікальним, відмінним від усіх інших. Тому сімейний контекст відіграє фундаментальну роль у розвитку особистості дітей і підлітків. Коротше кажучи, саме через навчання в сім'ї і вихованні дитини, дитина розвиває соціально та психологічно. Реальність сімейних взаємодій може допомогти дитині підготуватися сам для себе поза сім'єю [27].

Відповідно до теорії соціального навчання А. Бандури[11], діти вчаться поводитися, спостерігаючи за поведінкою фігур прихильності, формуючи ці поведінки і імітують їх. Діти будують свої внутрішні моделі з відносин з їх фігури вихователів. Ці внутрішні моделі являють собою уявлення про себе, фігурах прихильності і відносинах які були концептуалізувати як когнітивно-афективні фільтри, які будуть впливати на те, як діти реагують на інші і як вони бачать себе в соціальному світі.

В даний час кожна четверта дитина має зіткнутися з розлученням своїх батьків, і кожна десята дитина живе з тільки один з них, як правило, мати, а іноді один з батьків померас. Для всіх неповних сімей розлучення чи смерть може ініціювати ряд змін, які є потенційним стресом для кожного учасника. Дитина і сімейні завдання, в яких, перш ніж керуватися двома батьками,

тепер відповідальність одного, наприклад, сімейні ролі і функціонування, може стати хаотичними. Також, багато неповних сімей стикаються з фінансовими проблемами, які можуть привести до змін будинки, школи і роботи. Згідно вченим [22], втрата члена родини - складний процес, який включає в себе кілька змін.

Розлучення є одним з головних стресів, які дитина може пережити у своєму дитинстві, що дестабілізує її. У цих ситуаціях діти можуть висловити свою плутанину, гнів, і обурення за рахунок агресивної поведінки. Розлучення може ініціювати стресові фактори, які можуть негативно вплинути на дітей і дорослих, щодо поведінки, емоцій і фізичного стану. Тривалість і тяжкість цих ефектів варіюються від людини до людини також в залежності від наявності модераторів або факторів захисту (а саме, особистісних якостей, значущості розлучення в культурі, в яку він вставлений, хороша соціальна мережа – життя та спілкування з близькими братами і сестрами, бабусями і дідусями [14]).

В рамках цієї моделі є дві інших: модель кризи, яка розглядає розлучення як порушення, до якого всі індивідууми в кінцевому підсумку адаптуються згодом і визначаються захисними факторами; і модель хронічного напруги, яка стверджує, що під час розлучення існують стійкі і тривалі напруги які впливають на благополуччя дитини і дорослих. У цій моделі захисні фактори визначають рівень стресу [14].

Інша модель розлучення [2] говорить, що вплив розлучення навколо двох компонентів розвитку, один стосується дитини, інший - процес розлучення. Цей автор стверджував, що розлучення може потенційно втручатися в три області розвитку дитини:

перший - це здатність модулювати агресію, почуття болю дитини, викликане відсутністю батька (матері), захист себе з гнівом і агресією;

по-друге, здатність дітей відділятися емоційно від їх батьків. Психологічне та емоційне прийняття у дома має важливе значення для незалежності та безпеки, щоб відчувати себе в безпеці, щоб покинути

будинку. Батьки служать мостом до незалежності і автономності. У випадках самотнього батька діти, зазвичай, відчують себе менш впевненими і безпечними для цього кроку;

третє - розлучення з подальшою відсутністю чоловічої фігури «породжує» пробіл в чоловічій моделі гендерної ідентифікації у хлопчиків. Дівчата можуть відчувати себе покинутими і відкинутими і відчувати свою жіночу модель. Деякі дослідження показують, що у багатьох дівчаток з розлучених сімей більше труднощів у дорослих гетеросексуальні відносини з більш негативним ставленням і конфліктом з їх батьками, одружитися на молодших і мати негативне сприйняття про батьків, чоловіків і чоловіків взагалі [2].

Сім'я (батько й мати) є основою для здорового розвитку дитини, через них, діти досягають почуття приналежності, стабільності і безпеки. Розрив в шлюбних відносинах збільшує ризик соціальних проблем, зловживання психоактивними речовинами і проблем у навченні [2].

З іншого боку, інші автори стверджували, що здоровий розвиток дитина може зустрічатися у великій різноманітності сімейних структур. З цієї точки зору розлучення є другим шансом для дорослих та дітей, щоб бути щасливими, і чудове рішення для дітей в неблагополучному сімейному середовищі. Дослідження Л. Шнайдера [27] показало, що у дітей розлучених батьків більше проблем в школі, ніж у дітей, чий батьки все ще були разом. Однак, згідно з дослідженням Д.Єльконіна, початкові негативні реакції на розлучення не обов'язково відображають довгострокові реакції, що може вказувати на те, що вони є нормальними реакціями на ситуацію [25].

Існують і інші фактори, пов'язані з розлученням, які можуть також впливати на дитину: переміщення будинку, фінансові проблеми, втрата контакту зі старими друзями (зміни в його соціальній мережі), менше контактів з батьком, який пішов з дому та / або інших членів сім'ї та змін у відносинах з батьком, котрі живуть разом.

У цьому контексті є деякі чинники, які можуть впливати на розвиток і поведінку дітей, які стикаються з розлученням їх батьків, такі як якість сімейних відносин, в залежності від того, як батько й мати буде висловлювати свої почуття і керувати ним.

Кілька досліджень показують, що завдяки якості відносин з батьками ми можемо передбачити поведінку і благополуччя дитини. Особистість дитини також є ключовим фактором. У дітей різні характеристики особистості і тому вплив розлучень також різний для кожного з них. Це істотне існування і участь в інших джерелах заботи і безпеки (наприклад, дідусі та бабусі, брати і сестри, друзів, вчителів і психологів). Це дійсно фактори захисту, які можуть допомогти дитині краще адаптуватися до його / її нової ситуації [15].

Школа також грає дуже важливу роль, тому що саме там дитина проводить більшу частину свого часу. Учитель може мати серйозний вплив на цих дітей під час розлучення. Вчителі схильні виявляти більш екстерналізуючі проблеми, наприклад, агресивна поведінка і більш поведінкові зміни в навичках, «використовуваних» в класі, таких як увага і концентрація. Більш того, батьки більш чутливі до проблем інтерналізації природи, наприклад, тривоги і депресії, оскільки вони поділяють інтимні моменти.

Вчені виявили, що діти, які ростуть в сім'ях з одним батьком, знаходяться в несприятливому становищі, в порівнянні з сім'ями з двома біологічними батьками. Багато з цих проблем безпосередньо пов'язані з поганим економічним станом неповних сімей, а не тільки з вихованням. Ці діти схильні до ризику [15]:

- більш низькі рівні освітніх досягнень;
- в два рази частіше кидають школу;
- з більшою ймовірністю матимуть проблеми в підлітковому віці;
- більше конфліктів з їх батьком/матір'ю;
- менше контролюється дорослими;

- з більшою ймовірністю частіше та раніше вживають наркотики і алкоголь;

- більш ризикована сексуальна поведінка;
- більше шансів приєднатися до банди;
- в два рази частіше потрапляє до в'язниці;
- в чотири рази частіше потребують допомоги з емоційними і поведінковими проблемами;

- з більшою ймовірністю братимуть участь в насильницьких злочинах;
- з більшою ймовірністю вчинитимуть самогубство;
- в два рази більше шансів розлучитися в зрілому віці.

Дослідження також показали, що діти, які живуть в сім'ї з двома батьками, де один з батьків є садистом або має високий рівень антигромадської поведінки, не наслідуватимуть ці лінії поведінки (менше вірогідності), в той час, як діти, які живуть в неповних сім'ях та намагаються наслідувати стиль життя свого батька.

Важливо пам'ятати, що кожна неповна сім'я відрізняється друг від друга. Діти, які живуть з овдовою матір'ю, матимуть інакше життя, виховання, ніж діти з розведеними батьками або ті, чий батьки ніколи не були одружені. Діти розлучених батьків матимуть широкий діапазон взаємин з батьком та матір'ю, в залежності від домовленостей між батьками щодо підтримки відносин з дитиною.

Незважаючи на те, що діти з неповних сімей часто стикаються з більш жорсткими економічними і емоційними проблемами, ніж діти з повних сімей, діти з неповних сімей можуть добре розвиватися та вчитися в школі і підтримувати здорову поведінку і відносини з оточуючими [18].

Таким чином, ми бачимо, що неповні родини мають вплив (у більшості своїй – негативний) на становлення особистості дитини, але не завжди в негативному сенсі, адже, наприклад розлучення може виступати новим шансом для стабільного та щасливого життя у родині.

Висновки до I розділу

Психологія браку і сімейних відносин - один з напрямків психологічних досліджень.

Сімейні стосунки вивчаються з психологією, розвитком дитини і філософією і припускають, чому сім'я є основою нашого існування. Міждисциплінарний підхід до вивчення сім'ї має психологію в своїй основі, оскільки еволюційна біологія людини, соціологія, філософія мають суттєві психологічні компоненти.

Народження і виховання дітей. Це ще одна важлива функція сім'ї. Сім'я надає законну основу для виробництва дітей. Це інституціоналізує процес народження. Виконуючи цю функцію, сім'я сприяє безперервності сім'ї та, зрештою, людської цивілізації. Отже, увічнення людського суспільства є найважливішою функцією сім'ї. Ще однією важливою функцією сім'ї є виховання дітей. Сім'я є єдиним місцем, де краще виконувати цю функцію.

Сім'я виступає унікальною соціальною структурою, що пов'язує біологічне та соціальне життя особистості. Головна соціальна цінність сім'ї полягає в тому, що вона пов'язана з виробництвом і відтворенням соціального життя, з вихованням дітей в сім'ї, передачі соціального досвіду, норм, цінностей та традицій. Серед основних цінностей, які передаються дітям є духовність, довіра, відповідальність, любов до дітей, батьків та країни, підтримка, взаємодопомога та багато інших складників людських та сімейних відносин. Благополуччя сімейного життя є складником особистого та суспільного щастя.

Сім'я відіграє дуже важливу роль у розвитку і поведінці дитини, оскільки розлучення батьків або відсутність одно з них може нести дуже стресовий досвід у житті дитини та негативно впливає на поведінку дітей.

Таким чином, від батьків та стилю виховання залежить становлення дитини як особистості, залежить загальний соціально-психологічний клімат у родині, не зважаючи на те, розвивається дитина в повній або в неповній сім'ї.

Звісно, гармонічне поєднання жіночого і чоловічого стилів виховання буде впливати на гармонічний розвиток дітей та їх майбутні.

2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

2.1 Організація емпіричного дослідження

У нашому дослідженні взяло участь: 20 дітей дошкільного віку з неповних сімей (включаючи тільки або батька або мати) і 20 дітей дошкільного віку з повних сімей (і батька і мати). Додатково можемо відзначити, що гендерні відмінності між вибірками нівельовані тим, що співвідношення цих двох груп, дівчаток та хлопчиків, всередині приблизно однакове.

Методи дослідження:

- 1) Методика діагностики батьківського відношення (А. Я. Варга, В.В. Столін).

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО), автори якого А.Я.Варга, В.В. Століна, ця методика представлена для діагностики батьківського відношення та ставлення до своєї дитини. Тобто, те, як батьки оцінюють свою дитину, як спілкуються, чи поважають думку та захоплення її. Чи правильно вони сприймають особистість та характер. Не заважати дитині зайняти соціальну ланку.

Цей тест-опитувальник представляє собою 61 питання, на які потрібно відповідати згодою або не згодою. Методика призначена для батьків дітей 3-10 років.

Інструкція є дуже простою, потрібно відповідати на питання, висловлюючи свою згоду або незгоду, за допомогою оцінки «Так», або «Ні».

За кожну відповідь «Так», один з батьків отримує 1 бал, а за кожну відповідь «Ні» - 0 балів. Якщо перед номером запитання стоїть знак «-», тоді за відповідь «Ні» зараховується 1 бал, за відповідь «Так» - 0 балів.

Опитувальник складається з 5 шкал:

«Ухвалення-відкидання». Ця шкала показує емоційне ставлення до дитини. Якщо відповіді утримуються одного полюса шкали, то батьки (мати чи батько) поважають свою дитину, враховують її думку, та схвалюють інтереси чи плани. Також є інший полюс шкали, де є зворотня сторона, яка несе негативний характер для відносин батьків з дитиною.

«Кооперація» - це соціальний образ, який батьки хочуть бачити в дитині. Тобто батьки цікавляться справами та планами своєї дитини, хоче їй допомагати. Дає правильну оцінку на творчі або інтелектуальні здібності дитини. Батьки стараються бути на рівні.

«Симбіоз» - ця шкала показує відображення дистанції в спілкуванні з дитиною. Якщо ця шкала набуває високих показань, це свідчить, що батьки намагаються здобути симбіотичних відносин, буди одним цілим невідривно.

«Авторитарна гиперсоціалізація» - це контроль над поведінкою дитини. При набуванні високих балів за цією шкалою, батьки намагаються взяти все під контроль, так би мовити авторитарну форму стосунків. Нав'язування батьками своєї точки зору, беруть все під свій контроль, не даючи ніякої волі дитині.

«Маленький невдаха» - це те, як батьки сприймають свою дитину в цілому. Високі показники говорять про прагнення батьками показати своїй дитині, що вона неспроможна знаходитися в соціальній ланці. Думки, інтереси та захопленні дитини батьки не сприймають серйозно.

2) Тест «Малюнок сім'ї». Ця методика може вказати на деякі емоційні проблеми та труднощі в стосунках родини. Показує сприймання дитиною себе та її родину, а також що знаходиться навкруги неї.

Ця методика може показати особливості сімейних відносин дитиною, після виконання малюнка на аркуші та його розкриття.

Дитина повинна намалювати свою сім'ю, без нагадування іншими членами родини, хто входить до родини на малюнку. Тобто дитина сама обирає кого їй малювати, а кого ні.

На малюнок дається 30 хвилин часу.

При виконанні малюнка, треба визначити такі деталі :

1. Послідовність виконання деталей;
2. Заштриховування малюнка;
3. Перед якими деталями дитина зупиняється на деякий час, а потім далі малює;
4. Чи розмовляє дитина при малюванні.

3) Методика «Ідентифікація дітей з батьками» А.І. Зарова. Він містить в собі 10 запитань. Перші 5 запитань про виявлення компетентності батьків як батьків дитиною, а інші 5 на показання особливостей емоційних відносин дітей до батьків.

Дитині задають набір питань (див. додатки)

При обробці і аналізі результатів опитування важливо враховувати наступне:

- вік найбільш вираженою ідентифікації з батьками тієї ж статі становить у хлопчиків 5-7 років, у дівчаток - 3-8 років;
- успішна ідентифікація дитини до дорослого (тієї ж статі, що і дитина) залежна від його досягнень в житті, тобто його обізнаності та досвідченості;
- а ось вже в більш зрілому віці (10 хлопці, 9 дівчата) зменшується ідентифікація до дорослого, так як відбувається формування свого особистого «Я»;

ідентифікація з батьком тієї ж статі у дівчаток відрізняється від подібної ідентифікації у хлопчиків наступними особливостями:

а) дівчата більш швидше відділяються від дорослого, ніж хлопці;

б) коли відбувається ідентифікація, дівчата обирають мати, тобто такої ж статі дорослого, як і вони, але це не стосується хлопців, вони не завжди обирають батька;

в) дівчата цінують теплі та емоційні відносини з матір'ю, і дають цьому велику значимість, так як хлопці більш на це не звертають уваги;

г) більшою залежністю ідентифікації дівчаток від характеру відносин між батьками, коли конфлікт матері з батьком негативно позначається на ідентифікації дівчаток з матір'ю;

д) меншим впливом сестри на ідентифікацію дівчаток з матір'ю, ніж брата на ідентифікацію хлопчиків з батьком.

4) Шкала спілкування батька з дитиною А.І. Баркан. По цій методиці, можна визначити, як себе відчуває дитина на даний період часу, як до неї ставляться батьки, та якими стилями виховання вони користуються.

2.2 Результати емпіричного дослідження

Однією з перших методик ми взяли Діагностику батьківських відношень (А.Я. Варга, В.В. Столін).

Результати, які нами були зроблені за допомогою методики, для виявлення ставлення дитини батьками в повній сім'ї, занесені до таблиці 1. (див. в додатках).

У таблиці 2. (див. в додатках) є результати цієї ж методики, але вже в неповних сім'ях.

Дані результатів:

- Шкала «Прийняття»: 52,1% опитані батьки повних сімей, та 62,05% батьки з неповних сімей приймають свою дитину, така яка вона є. Поважається ними самовираження дитини, схвалюють його захоплення.

- Шкала «Кооперація» 48,6% опитані батьки повних сімей, та 31,05% батьки з неповних сімей цікавляться починаннями дитини, та схвалюють його інтелектуальні та творчі здібності.

- Шкала «Симбіоз» 56,4 % опитані батьки повних сімей, та 44,3% опитані батьки з неповних сімей. Батьки занадто гарно спілкуються зі своїми дітьми. Вони прагнуть знати все про неї, занамаються захистити від всіх та всього навколо. Вони вважають своїх дітей беззахисними.

- Шкала «Гіперсоналізація» 49% опитані батьки повних сімей, та 41,45% опитані батьки неповних сімей. Нав'язання батьками своєї думки, не враховуючи навіть бажання самої дитини. Тобто вона повинна робити все те, що скаже один з батьків. Контролюють все що тільки можливо контролювати.

- Шкала «Інфантилізація» 54,7% опитані батьки повних сімей, та 65,05% опитані батьки неповних сімей вважають своїх дітей неспроможними пристосуватися до соціуму. На їх думку, дитина попаде під поганий вплив інших дорослих, або дідлахів.

Отже, по закінченню цієї методики, ми вияснили що, батьки повних сімей хоч і контролюють своїх дітей, але вони не акцентують свою увагу на невдачах та проступках дитини, більше прислухаються до неї та дають змогу проявляти себе та свої здібності. Тому вони більше знаходяться в симбіозі.

А батьки в неповних сім'ях більше використовують стиль «маленький невдаха», вони несерйозно ставляться до дитини її починать, думак, хобі,

захопленнь тощо. Але так сильно як батьки повних сімей, вони своїх дітей не контролюють.

В подальшому нашому етапі дослідження, ми використали методичку «малюнок сім'ї».

Розбираючи малюнки, нами було з'ясовано, що є подібні та відмінні риси сприйняття дітьми батьків, все залежить від типу та стилю виховання ними.

Емоційна характеристика малюнків була така: в основному діти малювали теплими та холодними кольорами. Теплі тони, більше використовували діти з повних сімей.

Як діти з повної сім'ї, так діти і з неповної сім'ї використовували однако по кількості символи, та прикраси малюнків.

Діти з неповних сімей зображали більше по кількості предметів, це говорить про малу кількість позитивних емоцій та спілкування дитини в родині.

Більшу увагу ми приділили зображенню самого себе дитиною, і тому ми виділили 3 типи малюнків:

- Самотня дитина - на аркуші зображена кілька дитина, і нічого ішого;
- Дорослі та дитина – на зображенні є як і сама дитина, так і сім'я (батько, мати, брати, сестри, бабусі, дідусі);
- Відсутність дитини – не має фігури самої дитини на малюнку, не сприймання самого себе як частини своєї родини.

Більш детально розглянемо сюжет в двох вибірках дітей. Найбільша кількість малюнків з зображенням дитини в оточенні родини. Відсутність

самого себе на малюнку зустрічалась рідко. Але ми помітили, що більша кількість дітей, зростаюча в неповність сім'ї, малюють себе на самоті, без дорослих, та інших предметів. Що не можна сказати те ж саме про дітей з повних сімей.

Такі відмінності зустрічалися частіше на малюнках у хлопчиків, ніж у дівчат, з двох типів сімей. У хлопчиків така самотня постать зустрічається практично в два рази більше, ніж дівчат (50,44% / 30,36% $p \leq 0.05$). Тому це свідчить про труднощі в спілкуванні, та переживання самотності в оточенні родини.

В двох вибірках фігура дитини, та фігури родини приблизно однакового розміру (55% - в неповних сім'ях і 55% - в повних сім'ях, більше за розміром інших членів сім'ї (25% - в неповних сім'ях і 15% - в повних сім'ях) або менше інших членів сім'ї (35% - в неповних сім'ях і 50% - в повних сім'ях).

Також незначна різниця була в порядку намалювання дитини себе першим на аркуші. Діти з повних сімей малювали себе першими частіше (60% хлопчиків, та дівчат), а останніми менше (30% і ті і ті). Діти з неповних родин частіше зображали себе останніми (70%).

Порівнявши ці значення, ми скористалися критерієм Фішера, та підтвердили припущення: $\phi = 2.2$, при $p \leq 0.05$.

Діти з повних сімей рідко малюють свою родину з зображенням друзів, родичів та інших людей.

Найбільш частою персоною на малюнку є мати. Відсутність її каже про порушені взаємини з нею (5% дітей її не малюють). Дівчинки малюють мати першою в 80%, а хлопчики в 60%.

Мати більша батька в 35% випадках. У всіх інших головною фігурою є сам батько.

Тому можливо зробити висновки: що у дівчинок кращі та тепліші стосунки з сім'єю, на сам перед з матір'ю. Ніж у хлопчиків з батьком. Але це не свідчить про їх відсутність взагалі. Це стосується тільки повних сімей.

Також проаналізувавши малюнки, ми виявили, що діти з неповних сімей, у яких немає батька в родині, не завжди його зображають, а точніше практично зовсім не малюють. Коли діти з повних сімей, малюють і батька без роздуму.

Ще ми замітили, що хлопці з неповних сімей частіше, ніж дівчата, зображають батька першим на малюнку, навіть не самі себе, а батька($p < 0,05$).

Діти з неповних сімей малюють батька(якщо він є) дуже не якісно, та зі знехтуванням. Тобто не промальовують деякі деталі: вуха, очі, руки, тулуб і т.п. Це може свідчити про незначущість батька для дитини, можливо через малий контакт один з одним, занятість батька роботою, знехтування своєї дитини, та сім'ї взагалі. Не поважання батька, як чужої невідомої для себе людину.

Однак діти з повних сімей промальовують деталі батька дуже чітко, в 78% малюнків.

У 3,3% дітей з неповної сім'ї було виявлено високий рівень сприйняття сімейної ситуації як сприятливої. А ось уже у 60% - низький рівень.

У 30% хлопців та 86,7% дівчат з неповних сімей високий рівень «тривожності». Так як і у дівчат з повних сімей 83,3%.

Конфліктність у родині більша у хлопців з неповної сім'ї 30%.

Почуття неповноцінності однакова 20% і хлопців і дівчат з неповної, та 30% з повної.

Ворожі відносини у дітей з неповних сімей більш вираженіші «0% хлопці, 15% дівчата.

Тобто, на основі проведеної методики, ми можемо зробити такі висновки: що дівчатка як з повних так і не повних сімей виявляються більш чутливі, емоційні та тривожними, ніж хлопці, та дає згоду з багатьма дослідженнями гендерної психології.

Також можемо сказати, що :

- малюнки з зображенням тільки одного чоловіка(тобто одної дитини) говорить про те що, хлопці переживають почіття самотності та дефіцит спілкування частіше і більше, ніж дівчата;

- також є різниця в самооцінці себе, як особистості, в різних типах сімей. Хлопчики з неповної сім'ї частіше мають занижену самооцінку, відмінно від хлопчиків з повних сімей, які маюь більше високу самооцінку.

Таким чином, ми з'ясували, що різні умови, стилі виховання та повнота сім'ї дуже впливають на розвиток та формування дитини в дошкільному віці.

Для повного сформування картини, нам допомогла методика А.І. Захарова «Ідентифікація дітей з батьками». А саме, ми виявили явні труднощі у взаємовідносинах між дитиною та матір'ю в неповній сім'ї. Із-зі того що мати, яка повинна виконувати по між своїх функцій матері, вона виконує і функції батька. ІТому мати використовує стиль виховання більш дисциплінарних та холодний, до відношення дівчинки. А як ми вже знаємо що в такому віці йде найбільша ідентифікація між дитиною та дорослим, до того ж дівчата більш емоційніші ніж хлопці, тому мати може виклимати страх , страх перед потенційним покаранням, або не вправильним виконанням заданих обов'язків матір'ю. Тому може бути копіювання або переймання моделі поведінки матері вже більш зрілому віці, не властивої жіночій статі. А це не є добре для дівчини.

А ось у дітей з повних сімей, ситуація складається інакше. У дітей (як хлопчикі, так і дівчат) йде налагоджений довірливий контакт, що свідчить про здійснення ідентифікації до батьків, в ігровій емоційній формі, бажаючи переймати собі ті ж ролі.

Обробивши дані по шкалі спілкування батьків з дитиною А.І, Баркана, ми отримали такі результати: діти, які мають в родині тільки одного з батьків отримують більше негативні емоції, ніж позитивні. Так як, їхні методи виховання є більш жорсткими, та не включають дії позитивного характеру, або не достатньо для нормального психічного розвитку дитини.

Внаслідок цього можна зробити наступні висновки:

Діти з повних сімей врівноваженіші і спокійніші, ніж діти з неповних сімей. Це говорить про те, що дитина важко переносить травму втрати дорогої для нього людини, а так як це ще дитина він не може в повній мірі контролювати свої емоції.

Діти з повних сімей більш розкуті, в порівнянні з дітьми з неповних сімей. Таке можливо внаслідок розвитку комплексів у зв'язку з неповнотою сім'ї.

Діти з неповних сімей тягнуться до мами, так як саме вона для них зараз найближча і найрідніша людина. Для дитини важливо якомога більше часу проводити з нею, адже саме вона замінює йому тата.

3 ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Організація безпечної та ефективної професійної діяльності

Організація безпечної професійної діяльності є важливим елементом організації будь-якого підприємства, оскільки необхідна для створення на кожному робочому місці безпечних умов праці, безпечної експлуатації устаткування і, як наслідок, забезпечення успішної діяльності людини.

Виробниче середовище характеризується переліком шкідливих факторів для регулювання яких існує Закон України «Про охорону праці», що визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [1]. Дія цього Закону поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, та на всіх працюючих. За порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, винні особи притягаються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом.

Даний розділ бакалаврської роботи присвячений питанням безпеки професійної діяльності для користувача ЕОМ, а саме психолога. Безпеку професійної діяльності у досліджуваному приміщенні з використанням ЕОМ регламентують такі нормативні документи як НПАОП 0.00-1.28-10 [1] та ДСанПіН 3.3.2.007-98 [2]. Дотримання правил і норм роботи з приведених нормативних документів дозволяє створити на робочих місцях сприятливі умови праці, що безумовно буде впливати на якість роботи, яка виконується.

3.2 Фактори ризику та психологічна безпека діяльності

3.2.1 Характеристика основного місця виконання роботи

Вказане приміщення має наступні характеристики:

1 Загальна площа складає 42 м² та налічує 6 робочих місць. За НПАОП 0.00-1.28-10 [1] та ДСанПіН 3.3.2.007-98 [2] площа одного робочого місця повинна бути не менше 6 м². Загальна площа робочих місць у комп'ютерному класі повинна складати не менше 36 м², що задовольняє встановленим фактичним даним.

1 Робоче приміщення розташовується на третьому поверсі чотирьох поверхового будинку.

2 Згідно з ДСТУ Б. В.1.1-36:2016 [3], комп'ютерний клас відноситься до приміщень категорії Д, тобто є приміщенням, в якому є негорючі речовини і матеріали в холодному стані.

3 Ступінь вогнестійкості будівлі за ДБН В.1.1-7-02 [4] – І-ІІ , що відповідає вимогам НПАОП 0.00-1.28-2010[1], згідно з яким ЕОМ повинні розташовуватися у будівлях не менше ІІ ступеня вогнестійкості.

4 Обладнання (ЕОМ, кондиціонери, принтери) живляться від трифазної чотирьох провідної мережі змінного струму частотою 50 Гц, з глухо заземленою нейтраллю та напругою 380/220 В.

3.2.2 Аналіз шкідливих і небезпечних чинників на робочому місці та під час виконання робочого алгоритму з використанням технічних пристроїв (ПК)

Перелік шкідливих і небезпечних виробничих факторів відповідно до ДСН 3.3.6.042 – 99 [6], ДБН В.2.5-67:2013 [7], ДБН В.2.5-28-2006 [8], ДСН 3.3.6.042 – 99 [9], ДСТУ Б. В.1.1-36:2016 [3] і джерела їхнього виникнення при виконанні розрахунків на ПЕОМ наведені в таблиці 3.1.

Санітарно-гігієнічні умови праці згідно фактичних значень рівнів шкідливих факторів знаходяться в межах оптимальних або допустимих. Умови праці на робочому місці в цілому відповідають гігієнічним вимогам і

відносяться відповідно до 1 або 2 класу. Зазначено категорію праці за енерговитратами, з урахуванням особливостей праці за комп'ютером

Таблиця 3.1 – Перелік небезпечних, шкідливих виробничих факторів на робочому місці користувача ПК.

Фактор виробничого середовища	Нормативне значення фактора	Джерело виникнення небезпечного фактору	Характер дії на людину небезпечного фактору
1	2	3	4
Санітарно-гігієнічні умови праці			
1.Виробниче освітлення	$E = 200$ лк	Недостатня або надмірна освітленість, нерівномірність освітлення в полі зору	Недостатня освітленість: втома очей, зниження продуктивності праці; зростання вірогідності помилкових дій.
2.Мікроклімат виробничого приміщення	$T = 22-24^{\circ}\text{C}$, $\phi = 40-60$, $V = 0,1\text{м/с}$ у холодну пору року та $T = 23-25^{\circ}\text{C}$, $\phi=40-60$, $V= 0,1\text{м/с}$ у теплу пору	Температура, вологість, швидкістю руху повітря, температура внутрішніх поверхонь (стін, стелі, підлоги, технічного обладнання)	Впливає на теплообмін людини з навколишнім середовищем, її серцево-судинну, центральну нервову і дихальну системи.

	року.		
4. Рівень шуму на робочому місці	L = 50 дБА	Електронні прилади(персональні й комп'ютер, телефон, кондиціонер, принтер)	Порушення слуху, системи травлення і кровообігу, серцево-судинної, ендокринної та нервової систем.
5. Рівень іонізуючого випромінювання робочої зони	N+ = 1500-3000 в 1 см ³ N- = 3000-5000 в 1 см ³	Персональні комп'ютери та інша електронна техніка	Порушує функції центральної нервової системи, променева хвороба
Умови безпеки праці			
6. Пожежна безпека робочого приміщення	Вибухово-пожежно-небезпечна категорія Д, пожежно-небезпечна зона П-Па.	Монітор та системний блок персонального комп'ютера, підвищена температура у приміщені, знижена концентрація кисню у приміщені.	Опікові ураження різного ступеню.
7. Техніка безпеки робочого приміщення	Приміщення з підвищеною небезпекою.	Випадковий дотик, наближення на небезпечну відстань до струмопровідних частин.	Опікові ураження різного ступеню,

3.2.3 Психологія організації праці: організація та раціоналізація робочого місця, режим праці та відпочинку.

Трудовий процес суттєво впливає на психофізіологічні можливості користувачів комп'ютерів, оскільки їх діяльність характеризується значними статичними фізичними навантаженнями; недостатньою руховою активністю; напруженнями сенсорного апарату, вищих нервових центрів, які забезпечують функції уваги, мислення, регуляції рухів.

При організації робочого місця психолога повинні бути дотримані наступні основні умови: оптимальне розміщення устаткування, що входить до складу робочого місця і достатній робочий простір, що дозволяє здійснювати всі необхідні рухи і переміщення. Відповідно до НПАОП 0.00-1.28-10 [1], ДСАНПІН 3.3.2.007-98 [2], характеру та особливостям трудової діяльності.

Для раціоналізації робочих місць за комп'ютером необхідно створити необхідний мікроклімат у робочому приміщеннях, встановлюючи побутові кондиціонери, що автоматично підтримують необхідні оптимальні параметри температури, а також проводячи провітрювання приміщення.

В приміщенні, що розглядається, природне освітлення у світлий час доби має бути бічне одностороннє, штучне освітлення у темний час – загальне рівномірне.

Для захисту від впливу електромагнітного випромінювання тривалість роботи за комп'ютером не повинна перевищувати 4 годин на день з перервами через кожні 2 години роботи.

У приміщенні для запобігання утворення статичної електрики необхідно:

- 1) використовувати антистатичне покриття для підлоги;
- 2) зволожувати повітря в приміщенні;
- 3) користувачам ЕОМ використовувати одяг з натуральних матеріалів;
- 4) користуватися рідкокристалічними моніторами.

Для збереження здоров'я працівників та запобігання професійним захворювань слід передбачити регламентовані перерви для відпочинку.

Психолог виконує роботу переважно у середовищі «людина-машина» та «людина-техніка». Згідно з ДСАНПН 3.3.2.007-98 [2], дана робота характеризується інтенсивною розумовою творчою працею з підвищеним напруженням зору, концентрацією уваги на фоні нервово-емоційного напруження, вимушеною робочою позою, загальною гіподинамією, періодичним навантаженням на кисті верхніх кінцівок. Робота виконується в режимі діалогу з ЕОМ у вільному темпі з періодичним пошуком помилок в умовах дефіциту часу. В такому разі слід призначати регламентовану перерву для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожну годину роботи

Для зниження нервово-емоційного напруження, втомлення зорового аналізатору, поліпшення мозкового кровообігу, запобігання втоми доцільні деякі перерви використовувати для виконання комплексу вправ: абстрагування від виробничої обстановки; заспокоєння; активізація.

Активний відпочинок має полягати у виконанні комплексу гімнастичних вправ, спрямованих на зняття нервового напруження, м'язове розслаблення, відновлення функцій фізіологічних систем, що порушуються протягом трудового процесу, зняття втоми очей, поліпшення мозкового кровообігу і працездатності.

3.3 Методи підвищення безпеки діяльності та здоров'я людини

Для кожного працівника найважливіше це безпечні умови праці які обумовлені станом праці, за якого вплив на працівників шкідливих та небезпечних виробничих факторів усунуто або їх рівні не перевищують граничнодопустимих значень, умови які не обумовлюють виникнення виробничих захворювань. Для цього треба дотримуватись засобів індивідуального захисту, які встановлюються відповідно до ДСТУ 7237:2011 [10], де залежно від призначення вони підрозділяються на десять класів: засоби захисту голови; органів слуху; очей і обличчя; органів дихання; рук,

плеча та передпліччя; ніг та стегон; шкіри; від падіння з висоти; спецодяг; комплексні засоби захисту.

Для підвищення безпеки діяльності у галузі психології необхідно дотримуватись таких заходів: своєчасне провітрювання, кондиціонування та опалення робочого приміщення, підлога повинна мати антистатичні властивості. Для безпечної організації професійної діяльності важливим параметром є показник шуму у приміщені. При тривалому впливу шуму на людину: знижується гострота слуху, підвищується кров'яний тиск. Тому обов'язково повинні буди спеціально обладнанні кімнати для відпочинку під час роботи та приймання їжі.

Отже для досягнення гарної працездатності та підтримки здоров'я прикладного лінгвіста потрібно дотримуватись вищезазначених норм.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Відносно основної мети цього дослідження, яке полягає в порівнянні поведінки дітей з розлучених батьків і дітей з заміжними батьками, було виявлено, що існують відмінності в поведінці.

З огляду на результати, можна припустити, що розлучення може вплинути на поведінку дитини. Розлучення включає в себе кілька факторів стресу, які можуть мати негативний вплив на поведінку дитини, емоції, і здоров'я.

Отримані результати можуть бути висвітлені перспективою, яка розглядає розлучення як подія, яка викликає біль і страждання у дітей, а також почуття незахищеності і страху. Внаслідок цього, зміни поведінки або проблеми, як очікується, відбудеться. Більш того, для дитини не було б розлучення батьків, бути апатичним, заперечувати нову сімейну реальність. У цій ситуації відсутність будь-якої реакції буде, по крайній мере, стосуватися проблем поведінки.

Ці діти проводять значну частину свого часу зі своєї сім'ї в навколишньому середовищі, тобто школі, і передбачається, що більш імовірно ідентифікувати зміни поведінки або проблемне поведінки під час відсутності їх батьків.

В даний час зростає розуміння і увагу шкіл до їхніх дітей, з тим щоб сприяти благополуччю дітей, не тільки академічним, а й особистісним і емоційним. Таким чином, важливо, щоб сім'ї та школи працювали разом, щоб допомагати і підтримувати дітей.

Можна також припустити, що відповіді батьків пов'язані з соціальною бажаністю.

Однак, і підведення підсумків, результати не можуть бути пояснені тільки розлученням. Як відомо, це не розлучення сам по собі, який ставить під загрозу дітей, є інші значні вкладники, які послаблюють дитини, наприклад, встановлення розлучення, наявність батьківського конфлікту і спосіб, яким обоє батьків висловлюють і керують цим. Проте, наслідки

розлучення ніколи не можна забути. Розлучення - один з найбільш напружених моментів що дитина може випробувати, і ситуація, що викликає страх і невпевненість.

Сім'я, батько і мати є фундаментальними засадами здорового розвитку дітей, тому що саме серед його сім'ї дитина відчуває себе безпечним, улюбленим і захищеним. Безпека, яка існує в батьківське взаємодія має вирішальне значення для емоційної стабільності дитини.

Іноді, в ситуаціях розлучення, як уже згадувалося вище, коли діти усвідомлюють кінець любові між їх батьками, вони задаються питанням, чи може любов, яку їхні батьки відчувають до них, також може закінчитися. У цьому контексті, наприклад, наявність іншої людини, який знаходиться в тій же ситуації, але який діє як підтримка, що підтримує і підтримує дитину, може мати захисний ефект, який допомагає дитині подолати і адаптуватися до нової структури сім'ї.

Маючи братів і сестер, щоб сказати, що все в порядку, що все піде в кращий спосіб і те, що обидва знаходяться в одній і тій же ситуації, разом, можуть мати значення. Або навіть бути старший брат, щоб заспокоїти і підтримати молодшого брата, також може допомогти собі організувати думки і краще зрозуміти їхні почуття, про розлучення їхніх батьків.

Так само наявність і участь бабусь і дідусів і практика занять, таких як спорт, музика і групи активності, також представлені в якості захисних факторів, які полегшують процес розлучення для дітей.

Додавання до поведінкових проблем, які може розвиватися у дитини, з можливою відсутністю чоловічої фігури, існує також можливість розриву в чоловічій моделі гендерної ідентифікації в разі хлопчиків. Дівчата крім описаних вище проблем поведінки, вони схильні відчувати себе відкинутими і покинутими. Відстань, відсутність батька, або погане знайомство з ним, можуть утруднити дівчинці оцінити її жіночність і вчитися жіночому поведінки.

Основний висновок цього дослідження полягає в тому, що через унікальність характеристик кожної дитини не представляється можливим зробити прогнозів і майбутніх припущень. Незважаючи на це, важливо забезпечити безпеку, захист і любов в контексті тут і зараз.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Сім'ї, в яких дитина виховується одним з батьків може бути посправжньому щасливою та сильною. Для цього необхідно повірити в свої сили матері чи батьку та з любов'ю та терпінням ставитися до своєї дитини. Існують певні рекомендації, які було зроблено на основі аналізу літератури та даних нашого дослідження.

По-перше, це - прийняти виклики.

Іноді в таких сім'ях буває емоційно, духовно та психологічно тяжко. Природно відчувати себе боляче, коли щось подібне відбувається. Зрештою, щоб стати сильною сім'єю, самотнім батькам потрібно протистояти неминучим викликам, а не надіятися на тому, щоб їм не доводилося вирішувати ці проблеми самому, чикаючи допомоги від будь-кого. Необхідно вірити в власні сили та робити певні кроки на зустріч кращого життя.

По-друге – не винить інших, а вирішуйте проблеми.

Замість того, щоб звинувачувати іншого, погляньте на ситуацію об'єктивно і зосередьтеся на тому, як Ви себе відчуваєте. Потім зосередьтеся на рішеннях або механізмах подолання цих проблем. «Атакувати» необхідно проблему, а не людей.

По-третє - проводити час разом зі своєю дитиною.

Сильні сім'ї проводять час разом. Ця рекомендація проста в концепції, але часто важка на практиці. Намагайтеся робити різну діяльність якомога більше зі своїми дітьми, коли можете. Включіть дітей у виконання речей, які, можливо, Ви не думали, наприклад, виконання доручень, подорожі, покупки, приготування їжі або читання.

Вчетверте – необхідно мати віру.

Сильна віра у свої сили та краще життя може надати додаткову підтримку Вам та Вашій дитині. Крім того, включення віри і духовності в динаміку сім'ї також продемонструвало зміцнення сімейних зв'язків.

Вп'яте - Сімейні ритуали та традиції.

Традиції допомагають закріпити сім'ю разом, від спеціальних дорожніх поїздок до святкового оздоблення. Вони дають вашій родині почуття ідентичності.

Також, саодинокі батьки можуть слідувати наступним крокам, щоб створити для своїх дітей позитивний досвід:

Знайти стабільний, безпечний догляд за дітьми.

Встановити систему виконання домашньої рутини і дотримуйтеся її.

Застосовуйте правила і дисципліну чітко і послідовно.

Дозволити дитині бути дитиною і не просити його або її вирішувати проблеми для дорослих.

Зустрітися з важливими людьми (вчителями, тренерами, друзями) в житті дитини.

Дайте відповідь на питання про інше батьку спокійно і чесно.

Уникайте поведінки, яке змушує дитини відчувати себе натискує, щоб вибрати між розведеними батьками.

Поясніть фінансові обмеження чесно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Ю. П. Семейная педагогика. - М., 1994.
2. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. – М., 2001.
3. Каменева Т. Н., Степашов Н. С. Неполные материнские семьи. - СПб., 1999.
4. Люблинская А. А. Детская психология. - М., 1994.
5. Максимова Н. Ю., Милютин Е. А. Курс лекций по детской психологии. – Ростов-на-Дону., 2000
6. Абрамова Г. С. Возрастная психология. – М., 1999.
7. Балакирев В.П. Отрицательные переживания у детей. М., 1996.
8. Немов Р. С. Психология: Кн. 1. Общие основы психологии. - М., 2002.
9. Синягина Н. Ю. Психолога – педагогическая коррекция детско – родительских отношений. – М., 2001.
10. Смирнова Е. О., Собкин В. С. Специфика эмоционально – личностной сферы детей, живущих в неполной семье. – М., 1988.
11. Столин В. В. Самосознание личности. – М., 1983.
12. Основы социально-педагогической теории / Ред. А. А. Бодалев, А. Н. Сухов. - М., 1995.
13. Мухина В. С. Возрастная психология. – М., 1997.
14. Буянов М. И. Воспитание детей в неполной семье. М., 1980
15. Лисина М. И. Влияние отношений с близкими взрослыми на развитие ребенка раннего возраста // Лишенные родительского попечительства : хрестоматия : учеб. Пособие / ред.-сост. В. С. Мухина. М., 1991. С. 37-47.
16. Рожина Л.Н. Развитие эмоционального мира личности. — Минск, 1999.
17. Лишин О. В. Педагогическая психология воспитания. – М.: ИПП, 1997.

18. Немчин Т. А. Состояние нервно – психического напряжения у детей. - СПб., 2003. 57. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. – М., 1999.
19. Башкирова Н., Ребенок без папы. Решение проблем неполной семьи. – СПб.: Наука и техника, 2007.
20. Крайг Г. Психология развития.- СПб.: Питер, 2000.
21. Бурбо Л. Отношения родитель ребенок. Киев, 2002.
22. Сысенко В. А. Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия. – М., 1981.
23. Николаева Л. А. Взаимосвязь типов психологической привязанности супругов к матери и их конфликтного поведения : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Ярославль, 2008. 192 с.
24. Хяляляйнен Ю. Воспитание родителей: концепции; направление и перспективы. – М., 1993.
25. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. – М., 2004. 99. Юнг К. Г. Собрание сочинений. Конфликты детской души. – СПб., 1997. - с. 336.
26. Фонарева А. М. Развитие личности ребенка. - М., 1987.
27. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. – М., 2000.
28. Асеев В. Г. Возрастная психология: учебное пособие. – Иркутск, 2003.
29. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет. М., 1997.
30. Кряжева Н. Л. Развитие эмоционального мира детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: Академия развития, 1996.- 208 с.
31. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. – М., 2000.
32. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. – СПб., 1999.
33. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М., 1998.

34. Детская психология: Учеб. пособие/ Под ред. Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько, А. Н. Белоус и др.– Мн.: Университетское, 1998. -399 с.
35. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа. – М., 1999.
36. Рожина Л.Н. Развитие эмоционального мира личности. — Минск, 1999.
37. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - М., 1996.
38. Кулик Л.А., Берестов Н.И. Семейное воспитание. — М., 1990.
39. НПАОП 0.00-1.28-10. Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин. – Затверджено наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничного нагляду 26.03.2010 № 65.
40. ДСанПіН 3.3.2.007 – 98. Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно – обчислювальних машин. – К., 1998.
41. ДСТУ Б. В.1.1-36:2016 Національний стандарт України. Норми визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою. -К.: Мінрегіонбуд України, 2016.
42. ДБН В. 1.1.–7–02. Державні будівельні норми. Захист від пожежі. Пожежна безпека об'єктів будівництва. – Діє з 01.01.03.
43. ДСанПіН «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу», МОЗУ Наказ від 08.04.2014 № 248.
44. ДСН 3.3.6.042 – 99. Санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень. –К.:2000.
45. ДБН В.2.5-67:2013. Опалення, вентиляція та кондиціонування. Чинний з 01січня 2013 року.
46. ДБН В.2.5-28-2006.Державні будівельні норми. Природне і штучне освітлення. К.:Мінбуд України,- Київ:2006.

47. ДСН 3.3.6.042 – 99. Санітарні норми виробничого шуму, ультразвучу та інфразвучу. МОЗ України, Постанова №37 від 01.12.99.

48. ДСТУ 7237:2011. Система стандартів безпеки праці. Загальні вимоги та номенклатура видів захисту. Держспоживстандарт, наказ від 02 лютого 2011р. №37.

ДОДАТОК 1

Таблиця 1.

№	Ухвалення	Кооперація	Симбіоз	Гіперсоналізація	Інфантазія
1.	10	81	6	54	21
2.	98	46	73	75	54
3.	87	20	91	68	87
4.	55	4	15	12	98
5.	85	54	20	90	65
6.	69	93	95	45	54
7.	40	68	65	32	25
8.	64	49	73	32	82
9.	75	13	10	87	45
10.	70	70	3	68	12
11.	91	81	90	90	12
12.	9	93	52	69	60
13.	2	5	96	54	32
14.	64	85	99	21	54
15.	15	40	85	68	78
16.	14	13	79	41	45
17.	70	27	53	12	65
18.	23	80	54	6	25
19.	43	12	14	54	85
20.	58	38	55	2	95
Ср.зн.	52,1	48,6	56,4	49	54,7

ДОДАТОК 2

Таблиця 2.

№	Ухвалення	Кооперація	Симбіоз	Геперсоналізація	Інфантазація
1.	55	35	24	12	86
2.	70	74	65	20	14
3.	65	38	10	25	69
4.	80	65	23	15	95
5.	98	12	68	75	35
6.	40	7	78	43	99
7.	12	25	65	62	85
8.	70	42	9	98	74
9.	25	40	69	10	68
10.	10	21	32	12	59
11.	34	13	14	35	25
12.	96	19	84	58	86
13.	82	25	25	76	58
14.	74	65	36	85	78
15.	14	54	20	24	95
16.	94	8	45	15	64
17.	65	12	81	95	25
18.	84	6	65	39	83
19.	79	45	52	27	62
20.	94	15	21	3	41
Ср. зн.	62,05	31,05	44,3	41,45	65,05

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.

Назва	Неповні сім'ї хлопчики	Неповні сім'ї дівчата	Критерій Фішера	Повні сім'ї хлопчики	Повні сім'ї дівчата	Критерій Фішера
Сприйняття сімейної ситуації як сприятливої	60%	3,3%	φ к. = 2,5 $p \leq 0.01^*$	30%	70%	φ к. = 3,1 $p \leq 0.01^*$
Тривожність	30%	86,7%	φ к. = 2,4 $p \leq 0.01^*$	16,7%	83,3%	φ к. = 5,6 $p \leq 0.01^*$
Конфліктність у родині	30%	16,7%	φ к. = 1,2 -	10%	20%	$p < 0,1$
Почуття неповноцінності	20%	20%	$p < 0,1$	30%	30%	-
Ворожі відносини в родині	20%	15%	$p < 0,1$	16,7%	6,7%	φ к. = 1,2 -

ДОДАТОК 4

Тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Столина.

Методика ОРО Вопросы теста.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
4. Потрібно якомога довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони його травмують.
5. Я відчуваю до дитини почуття симпатії.
6. Я поважаю свою дитину.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто мені неприємний.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли недобре ставлення до дитини приносить йому користь.
11. По відношенню до своєї дитини я відчуваю досаду.
12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.
13. Мені здається, що інші діти потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які заслуговують на осуд.
15. Моя дитина відстає в психічному розвитку і для свого віку виглядає недостатньо розвиненим.
16. Моя дитина спеціально поводить себе погано, щоб досадити мені.
17. Моя дитина, як губка, вбирає в себе все найгірше.
18. При всьому старанні моєї дитини важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину з дитинства слід тримати в жорстких рамках, тільки тоді з нього виросте хороша людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас в будинок.
21. Я завжди беру участь в іграх і справах дитини.
22. До моєї дитині постійно «липне» все погане.

- 23.Моя дитина не доб'ється успіхів у житті.
- 24.Коли в компанії говорять про дітей, мені стає соромно, що моя дитина не такий розумний і здібний, як інші діти.
- 25.Я шкодую своєї дитини.
- 26.Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, то вони здаються мені вихованіше і розумніше, ніж моя дитина.
- 27.Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
- 28.Я часто шкодую про те, що моя дитина дорослішає, і з ніжністю згадую той час, коли він був ще зовсім маленьким.
- 29.Я часто ловлю себе на тому, що з неприязню і вороже ставлюся до дитини.
- 30.Я мрію про те, щоб моя дитина досяг того, що особисто мені не вдалося в житті.
- 31.Батьки повинні не тільки вимагати від дитини, але і самі пристосовуватися до нього, ставитися до нього з повагою, як до особистості.
- 32.Я намагаюся виконувати всі прохання та побажання моєї дитини.
- 33.При прийнятті рішень в сім'ї слід враховувати думку дитини.
- 34.Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
- 35.Я часто визнаю, що в своїх вимогах і претензіях дитина по-своєму правий.
- 36.Діти рано дізнаються про те, що батьки можуть помилятися.
- 37.Я завжди зважаю на дитиною.
- 38.Я відчуваю дружні почуття по відношенню до дитини.
- 39.Основна причина капризів моєї дитини - це егоїзм, лінь і впертість.
- 40.Якщо проводити відпустку з дитиною, то неможливо нормально відпочити.
- 41.Найголовніше - щоб у дитини було спокійне, безтурботне дитинство.
- 42.Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
- 43.Я поділяю захоплення моєї дитини.

44. Моя дитина кого завгодно може вивести з себе.
45. Засмучення моєї дитини мені завжди близькі і зрозумілі.
46. Моя дитина часто мене дратує.
47. Виховання дитини - це суцільна нервування.
48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти потім дякують своїх батьків.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєму дитині більше недоліків, ніж переваг.
53. Мені близькі інтереси моєї дитини, я їх поділяю.
54. Моя дитина не в змозі зробити що-небудь самостійно, і якщо він це робить, то обов'язково виходить не так, як потрібно.
55. Моя дитина зростає не пристосованим до життя.
56. Моя дитина подобається мені таким, яким він є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.
58. Я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від нього.
61. Дитина повинна дружити з тими дітьми, які подобаються його батькам.

ДОДАТОК 5

Методика ідентифікації дітей з батьками опитувальник А.І. Зарова

Дитині задають набір запитань:

1. Якби ти брав участь в грі "Сім'я", то кого б став зображати, ким би в ній став - мамою, татом або собою? (Для усунення сугестивного впливу останні слова в питанні міняються місцями, наприклад: "татом, мамою або собою", "собою, мамою або татом" і т.д. Піддослідні мали зробити вибір між зображенням себе та одного з батьків).
2. З ким ти живеш вдома? (Хто у тебе є вдома? - для дошкільнят).
3. Хто в сім'ї, по-твоєму, головний з батьків або в сім'ї немає головного?
4. Коли ти виростеш, то будеш робити те ж, що робить твій тато (мама - у дівчаток) на роботі або інше?
5. Коли ти станеш дорослим і у тебе буде хлопчик (дівчинка - відповідно статі випробуваного), ти будеш так само його виховувати (грати, займатися з ним - для дошкільнят), як тебе зараз виховує тато (мама - у дівчаток), або не так, по іншому?
6. Якби будинку довго нікого не було, то кого з батьків ти хотів би бачити в першу чергу? (Як тобі хотілося, щоб хто першим зайшов у кімнату? - для дошкільнят).
7. Якби з тобою трапилось горе, біда, нещастя (тебе образив би хто-небудь з хлопців - у дошкільнят), ти б розповів про це батькові (мамі - у дівчаток) або не сказав?
8. Ти боїшся, що тебе покарає тато (мама - у дівчаток) або не боїшся?

ДОДАТОК 6

Шкала спілкування батьків з дитиною А.І. Баркан

Методи виховання, викликані у дитини	
Позитивні емоції	Негативні емоції
Скільки разів Ви за сьогодні дитину(дитині, дитиною)	
хвалили	дорікали
заохочували	придушували
схвалювали	принижували
цілували	звинувачували
обіймали	засуджували
ласкали	відкидали
симпатизували	обсмикували
співпереживали	ганьбили
посміхались	читали нотації
захоплювалися	позбавляли чогось необхідного
робили приємні сюрпризи	шльопали, пороли
робили подарунки	ставили в кут